* श्रीगणेशाय नमः *

अथ स्कान्देमहापुराणे प्रथमे माहेश्वरखण्डे

तृतीयमरुणाचलमाहात्म्यम्

तत्र उत्तरार्धः प्रारभ्यते

——::००::——

प्रथमोऽध्यायः

स्थानमाहात्म्यप्रस्ताववर्णनम्

व्यास उवाच

वसन्तो नैमिषारण्ये मुनयः सूतमब्रुवन् ।

मुनय ऊचुः

स्थानानामुत्तमं शैवं यत्स्थलं तद्वदस्व नः ॥ १ ॥

सूत उवाच

यूयं शृणुत यत्पूर्वं नन्दीश्वरमुखाच्छ्रुतम् । मार्कण्डेयेन तद्वक्ष्येमुनयः शृणुताऽऽदरात्

मार्कण्डेय उवाच

नन्दीश्वर त्वया प्रोक्तो महिमा माध्यमेश्वरः । मयाऽप्यवधृतःसर्वोभक्तिश्रद्धार्द्रचेतसा

तथापि वद मे भूयो देवदेव दयानिधे । अहं यत्परिपृच्छामि भवन्तं विहितादरः ॥

त्वयाऽप्यविदितं किञ्चिन्नास्त्यत्र भुवनत्रये । सर्वागमपुराणेषु बाह्येष्वाभ्यन्तरेषु च ॥

स्वर्गापवर्गयोः पुंसां भूमिरेव विशिष्यते । सर्वकर्माणि निर्मातुं तत्तत्फलपरायणैः
फलं च त्रिविधं पुंसां त्वयैव कथितं पुरा । भूमौ सुखं स्वर्गभोगःकैवल्यमितिभेदतः
पुण्यक्षयेण क्षीयेत प्रायः प्राथमिकं द्वयम् । क्षीयते न तृतीयन्तु कर्मणामेव नाश्रयात्
तत्सिद्धिस्तु त्वया प्रोक्ता विशुद्धज्ञानगोचरा । सर्वेषां दुर्लभं शुद्धजानं देहभृताम्पुनः
तज्ज्ञानंकुत्र वा क्षेत्रे शास्त्रादिपठनम्विना । शिवपूजनमात्रेणसिद्ध्येत्सर्वशरीरिणाम्
ज्ञानयोगक्रियाचर्यास्वशेषाणां शरीरिणाम् । अपिशैवागमोक्तासु न बुद्धिःसम्प्रवर्त्तते

यस्य स्थानस्य माहात्म्यादल्पैरपि शरीरिणः ।
लप्स्यन्ते नियमैः शुद्धज्ञानं तन्मम कथ्यताम् ॥ १२ ॥

भस्मरुद्राक्षवहनादीश्वरस्मरणात्सकृत् । यत्र मुग्धैरपि श्रेयो लभ्यंतत्स्थानमुच्यताम्
अबुद्धिपूर्वकेणाऽपियत्रवासेनदेहिनाम् । अविघ्नंसेत्स्यते श्रेयःस्थानंतन्मेऽनुगृह्यताम्
जातानांवर्णसाङ्कर्यैतैरश्चीयोनिमीयुषाम् । स्थावराणामपिश्रेयोयत्रतत्क्षेत्रमुच्यताम्

इतीरयित्वा स मृकण्डुनन्दनः समं मुनीन्द्रैरपरैर्महात्मभिः ।
पपात तस्याऽङ्घ्रिसरोरुहद्वये शिलादसूनोरखिलागमाब्धेः ॥ १६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे स्थानमाहात्म्यप्रस्ताववर्णनं नाम
प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः

नन्दिकेश्वरमार्कण्डेयसम्वादे महीमण्डलस्थितानाम्विविधशिवक्षेत्राणां शक्तिसहितानाम्वर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

स्थानं त्वया मुने पृष्टमस्ति माहेश्वराग्रणि । चराचराणां सर्वेषां भूतानामपिशर्मणे ॥
प्रकल्पितं हि देवेन तत्तत्कर्मानुगुण्यतः । शरीरभाजां जननं तासुतास्वपि योनिषु ॥

त्वया शुश्रूषितं तेषां हिताय महते ह्यलम् । अन्यथा संसृतेर्हानिः कल्पकोटिशतैर्नहि
स्वल्पैर्हि कर्मभिर्ज्ञानैरपि प्राप्ता पुनःपुनः । घटीयन्त्रनयाज्जन्ममरणे नैव शाम्यतः ॥
कथं नु विरतो देही गर्भमोकसमागमात् । विश्रान्तये प्रकल्पेत विशुद्धज्ञानतो विना
प्रदेशाः कथिताः पूर्वं प्रसङ्गवशतो मया । ऋषिभेदादिकं तेषु निवासः कृत्तिवाससः
केचित्तीरेषु गङ्गायाः केचित्सारस्वतेतटे । कालिन्दीतीरयोरन्येकतिचिच्छोणरोधसि
अपरे नर्मदातीरे परे गोदावरीतटे । कतिचिद्गोमतीतीरेष्वन्ये हैमवतीतटे ॥ ८ ॥
समुद्रपार्श्वेष्वितरे द्वीपेष्वन्ये सरस्वताम् । मुखेषु केचित्सिन्धूनां सम्भेदेष्वपि केचन
कृष्णावेणीतटे केचित्तुङ्गभद्रान्तिके परे । उपवेण्यां कतिपये परे शक्त्यापगान्तिके ॥
कावेरीतीर इतरे केचिद्वेगवतीतटे । अन्ये तु ताम्रपर्ण्याश्च कतिचिन्मुरलातटे ॥११॥

केचिदैरावतीतीरे त्वितरे यातुकाङ्क्षिके ॥ १२ ॥
कन्यातटेषु कतिचित्कतिचित्कुमारीतीरे परे च तमसावरुणान्तिकेऽन्ये ।
मन्दाकिनीसविधयोरितरे परेऽपि शिप्रातटे परिसरेषु परे सरय्वाः ॥१३॥

विपासाभ्याश इतरे शतद्रुतितटे परे । चर्मण्वत्युपकण्ठेऽन्ये केचिद्गोमरथीतटे ॥१४॥
केचिद्बिन्दुसरोऽभ्यर्णे परेपम्पासरस्तटे । अभ्यर्णकेऽपिभैरव्याःकतिचित्कौशिकीतटे
अपरे मालिनीतीरे परे गन्धवतीतटे । कतिचिन्मानसोपान्ते केचिदच्छोदरोधसि ॥
इन्द्रद्युम्नसरस्यन्य एके तु मणिकर्णिके । परे तु वरदातीरे ताप्यां कतिचनाऽपरे ॥

पातालगङ्गासविधे शरावत्यन्तिके परे ॥ १७ ॥
लोहित्याकूलयोः केचित्कतिचित्कालमातटे ।
वितस्तोपान्तिके त्वन्ये चन्द्रभागान्तिके परे ॥ १८ ॥

सुरलोपान्तिके केचित्पयोष्णीतीरयोःपरे । केचिन्मधुमतीतीरेकेचनाऽनुपिनाकिनीम्
उक्तंवाराणसीक्षेत्रं क्रोशपञ्चकपावनम् । देवस्तत्राऽविमुक्ताख्योविशालाक्ष्यासमाचतः
कपालमोचनं यत्रयत्राऽऽस्तेकालभैरवः । मृतानांयत्र रुद्रत्वं काशींविद्धि हि तां मुने
गयाप्रयागावपि ते कथितौ सर्वसिद्धिदौ । यत्र पिण्डप्रदानेन तुष्यन्ति पितरः किल
आकर्णितं च केदारं यस्मिन्महिषरूपधृक् । देवोऽपिच हतोदेऽपासर्वश्रेयस्करोनृणाम्

सर्वसिद्धकरं पुंसां क्षेत्रंवदरिकाश्रमम्। यत्राऽऽस्तेत्र्यम्बको देव्या नरनारायणार्चितः
श्रुतं हि नैमिषं क्षेत्रं त्वया यत्र महेश्वरः। देवदेवाभिधः पुण्यो देवी सारङ्गधारिणी
अमरेशमिति स्थानं प्रोक्तंसर्वार्थसाधकम्। ॐकारनामातत्रेशश्चण्डिकाख्यामहेश्वरी
पुष्कराख्यं महास्थानं श्रुतं ते कथितं मया। यत्र देवो रजोगन्धिः पुरुहूता महेश्वरी
आषाढीनाम ते स्थानं पावनं कथितं मया। आषाढेशो हरस्तत्र रतीशा परमेश्वरी

दण्डिमुण्डिसमाख्यं च स्थानं ते कथितं मया।
यत्र मुण्डी महादेवो दण्डिका परमेश्वरी ॥२६॥

लाकुलंनाम ते स्थानं संशुद्धं कथितंमया। लाकुलीशो हरोयस्मिन्ननङ्गा सर्वमङ्गला
भारभूतिरितिस्थानं भवतोऽभिहितंमया। यत्रभाराभिधःशम्भुर्मूर्त्याख्याभूधरात्मजा
अरालकेश्वरंनाम स्थानं ते कथितंमया। यत्र सूक्ष्माभिधःशूलीसूक्ष्माख्याशैलनन्दिनी
गयानाम महाक्षेत्रं तव प्रस्तावितं मया। मङ्गलाख्या शिवा यत्र शङ्करः प्रपितामहः ॥
कुरुक्षेत्रमिति स्थानं भवते विनिवेदितम्। यत्र स्थाणुप्रियादेवीदेवः स्थाणुसमाह्वयः
उक्तं कनखलं नाम मया ते स्थानमुत्तमम्। उग्रो यत्र पुरारातिरुग्रा गिरिवरात्मजा ॥
तालकाख्यं महाक्षेत्रं मार्कण्डेयमयोदितम्। देवी स्वायम्भुवी यत्र स्वयम्भूःपरमेश्वरः
अट्टहासमिति प्रोक्तं महास्थानं मया तव। यत्राऽर्कैः पूजयित्वेशमासीत्पूर्णमनोरथः
कृत्तिवासाभिधं क्षेत्रमुक्तंतेवेदवित्तम!। यःकैलासादपिश्लाघ्योनिवासःकृत्तिवाससः
भ्रमराम्बिकया देव्या महेशो मल्लिकार्जुनः। श्रीशैले सृष्टिसिद्ध्यर्थंपूजितःपरमेष्ठिना
सुवर्णमुखरीतीरे कालहस्तीति शङ्करः। व्यासेनाराधितोभृङ्गमुखरालकयाऽम्बया ॥

काञ्च्यामेकाम्रमूलस्थः कामाक्ष्या कामशासनः।
तपस्यन्त्याऽभिसंश्लिष्टो वलयेनाऽङ्कितोऽभवत् ॥४१॥

अस्ति व्याघ्रपुरंनाम तिल्लिकाननमध्यगम्। यत्र नृत्यन्तमीशानं पर्युपास्ते पतञ्जलिः
श्वेतारण्यमिति स्थानमुक्तं तव मयापुरा। भग्नमैरावतोदन्तं भेजे यत्र शिवार्चनात्
सेतुबन्धमिति स्थानमवोचं तत्र राघवः। रामनाथाख्यया देवमंहोघ्नं प्रत्यतिष्ठिपत्
गतप्रत्याह्वयस्थानं विद्यते वृषभध्वजः। यत्र जम्बूतरोमूले जगद्रक्षार्थमाश्रितः ॥४५॥

मणिमुक्तानदीमन्वक्क्षेत्रे वृद्धाचलाह्वये। नित्यं सन्निहितो देव इत्याकर्णित एव ते ॥
श्रीमन्मध्यार्जुनंनाम श्रुतं स्थानमनुत्तमम्। यस्मिन्वरप्रदो नित्यं गौरीसहचरो हरः॥

आस्थितं सोमनाथेन सोमतीर्थं त्वया श्रुतम्।
यत्र त्यक्तवतां देहं न भूयो भवबन्धनम् ॥४८॥

आकर्णितंहि भवताक्षेत्रं सिद्धवटाह्वयम्। यत्र सिद्धाः समर्चन्तिज्योतिर्लिङ्गमनुत्तमम्
अश्रावि खलु ते क्षेत्रं कमलालयसञ्ज्ञकम्। वल्मीकेशार्चनाल्लेभेयत्रश्रीर्जीविता हरेः
श्रुतवानसि कङ्काद्रिंयत्र सन्निहितो हरः। इदानीमप्युपासाते मोक्षाय ब्रह्मकेशवौ ॥
श्रीमद्द्रोणपुरं वेत्सि यस्मिन्कलियुगक्षये। नौकामारूढवानब्धौक्षुभिते पार्वतीपतिः
श्रुतं ब्रह्मपुरंनाम क्षेत्रं यत्रेन्द्रजित्पुरा। आर्यपुष्करिणीतीरे स्थापयामास धूर्जटिम् ॥
श्रीकोटिकाख्यं ज्ञानाभिक्षेत्रं यत्रेन्दुशेखरः। समाराधयतां पुंसां पापकोटीर्व्यपोहति

आकर्णितं च गोकर्णं शिवं यत्सन्निधानतः।
आरिराधयिषुः स्वर्गं जामदग्न्यो न काङ्क्षति ॥५५॥

त्रिपुरान्तकमुक्तं ते क्षेत्रं यत्र त्रियम्बकः। निराकरोति निरयाद्भयं दृष्टवतां नृणाम् ॥
उक्तं कालाञ्जनं क्षेत्रं यद्वासीकालकन्धरः। निर्वापयति भक्तानां घोरसंसारसंज्वरम्
प्रियालवणमाख्यातं क्षेत्रं यत्राऽम्बिकापतिः। पयोऽर्थिनेपयःसिन्धुं विततारोपमन्यवे
क्षेत्रं प्रभासमुक्तं ते यत्र खण्डेन्दुशेखरः। पूजितः शौरिसीरिभ्यां दत्तवानक्षयं फलम्
वेदारण्यं विजानीषेयस्मिन्प्रमथनायकः। अभ्यर्थितोऽभून्मोक्षार्थंदक्षेणप्राक्कृतागसा
हेमकूटं त्वमश्रौषीः स्थानं विषमचक्षुषः। पुंसां तपस्यतां यत्र पुनर्जननतो न भीः ॥
क्षेत्रं वेणुवनंनाम विद्यते पापनाशनम्। यत्र वंशलतागर्भाज्जातो मुक्तामणिः शिवा ॥
जालन्धरमिति स्थानमन्धकारेस्त्वयाश्रुतम्। लेभे गणपतां तत्र तपस्याभिर्जलन्धरः

ज्वालामुखमिति स्थानमज्ञासीः कथितं मया।
यत्र ज्वालामुखी देवी कालरुद्रमपूजयत् ॥६४॥

अस्ति भद्रवटोनाम क्षेत्रमुक्तं श्रुतं त्वया। त्र्यम्बकं यत्र हेरम्बः सम्पदे पर्यपूजयत् ॥
न्यग्रोधारण्यमुक्तं ते यत्रोग्रोनिर्ममे किल। उच्चण्डताण्डवंकाल्यासाकंसङ्घर्षमेयिवान्

गन्धमादनसञ्ज्ञं तत्क्षेत्रमाकर्णितं त्वया । आञ्जनेयेन रचितं यत्र मृत्युञ्जयार्चनम् ॥
गोपर्वतमिति स्थानं शम्भोः प्रख्यापितंमया । यत्रपाणिनिनालेभेवैयाकरणिकाग्र्यता
घोरकोष्ठमिति क्षेत्रस्थानं नन्ववधारितम् । यत्र प्रचेतसा लेभे तपसा कविमुख्यता ॥
महातीर्थमिति प्रोक्तं जानीषेयत्र शम्भुना । अध्यापितास्सुपर्वाणःसर्वेऽपिद्रुहिणादयः
मयूरपुरमुक्तं ते क्षेत्रं माहेश्वरं मया । लेभे यत्र व्रतस्थेन ह्लादिनी वज्रपाणिना ॥७१॥
श्रीसुन्दरमिति क्षेत्रमुक्तं वेगवतोतटे । कलावपि युगे यस्मिन्देवदेवेन दोप्यते ॥७२ ॥
कुम्भकोणमिति स्थानंशम्भोर्वेत्सि हि यत्र सा ।
गङ्गाऽपि माघे सान्निध्यं कुरुते स्वाघशान्तये ॥ ७३ ॥
अनुगोदावरीतीरं त्र्यम्बकंनाम ते श्रुतम् । शक्तिं यत्र गुहो लेभे तारकासुरघातिनीम्
श्रीपाटलं व्याघ्रपुरमाख्यातं वेदवित्तम । त्रिशङ्कुना जातिशुद्ध्यै यत्र गङ्गाधरोऽर्चितः
क्षेत्रं कदम्बपुर्य्याख्यंभवता चाऽवधारितम् । त्वत्कृतेयत्रशूलेन कृतान्तंशम्भुरक्षिणोत्
अविनाशाख्यमुक्तं ते क्षेत्रं यत्र वृषध्वजः । सान्निध्यं पडिकण्ठायवितताप्रसेदिवान्
रक्तकाननमाख्यातं मया क्षेत्रं तवाऽनघ ।
मित्रावरुणयोर्यत्र रुद्रोऽजनि वरप्रदः ॥ ७८ ॥
श्रीहाटकेश्वरं क्षेत्रं पातालस्थं त्वया श्रुतम् । यत्र वैरोचनिर्देवं स्वपदप्राप्तयेऽर्चति ॥
वेत्सि शम्भोः प्रियावासंकैलासंनित्यसेवकः । यत्रयक्षेश्वरस्त्र्यक्षमभ्यर्चयतिभक्तितः
स्थानानिखण्डपरशोरित्युक्तानिमयापुरा । त्वयाप्यवधृतान्येवकिम्भूयः श्रोतुमिच्छसि
इत्यूचिवानेष शिलादनन्दनो मुनेर्मृकण्डोस्तनयं मुनीश्वरम् ।
भक्त्यानमन्तं पदयोः करेण पस्पर्श मौलौ करुणारसार्द्रः ॥ ८२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशोतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे महीमण्डलस्थविविधशिवक्षेत्रवर्णनंनाम द्वितोयोऽध्यायः ॥ २॥

तृतीयोऽध्यायः

अरुणाचलस्यरहस्यस्थानवर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

भगवन्वञ्चनेनाऽलंत्वदेकप्रवणेमयि । किमादृशोऽस्तितेशिष्यस्तत्कृपैवाऽत्रसाक्षिणी
स्थानेषु प्राक्त्वदुक्तेषु फलानिचपृथक्पृथक् । यत्र सर्वफलप्राप्तिः स्थानं [illegible]
चराचराणां भूतानां जानतामप्यजानताम् । यस्य स्मरणमात्रेण मुक्तिस्तद्वद देशिक
पश्यैतेन मयैकेन भगवान्नानुराध्यसे । सर्वैरप्येतदर्थं हि मुनिभिः परिवार्यसे ॥ ४ ॥
पुलहेन पुलस्त्येन वशिष्ठेन मरीचिना । अगस्त्येन दधीचेन नक्रुणा भृगुणाऽत्रिणा
जाबालिना जैमिनिना धौम्येन जमदग्निना । उपयाजेन याजेन भरतेनाम्बरीवता ॥६॥
पिप्पलादेन कण्वेन कुमुदेनोपमन्युना । कुमुदाक्षेण कुत्सेन वत्सेन वरतन्तुना ॥७ ॥
विभाण्डकेन व्यासेन कण्वरीषेण कण्डुना । माण्डव्येनमतङ्गेनकुक्षिणामाण्डकर्णिना
चण्डकौशिकशाण्डिल्यशाकटायनकौशिकैः । शातातपमधुच्छन्दोगर्गसौभरिरोमशैः
आपस्तम्बपृथुस्तम्बभार्गवोदङ्कपर्वतैः । भारद्वाजेन दाल्भ्येन दान्तेन श्वेतकेतुना ॥१०
कौण्डिन्यपुण्डरीकाभ्यां रैभ्येण तृणबिन्दुना ।
वाल्मीकिना नारदेन वह्निना दृढमन्युना ॥ ११ ॥
बोधायनसुबोधाभ्यां हारीतेन मृकण्डुना । दुर्वाससातितीक्ष्णेन जलपादेन शक्तिना ॥
कांकार्येण नदन्तेन देवदत्तेन न्यङ्कुना । सुश्रुता चाऽग्निवेश्येन गालवेन मरुत्वता ॥१३
लोकाक्षिणा विश्रवसा सैन्धवेन सुमन्तुना । शिशुपायनमौद्गल्यपथ्यचावनमातुरैः ॥
ऋष्यशृङ्गकपात्क्रौञ्चदृढगोमुखदेवलैः । अङ्गिरोवामदेवौर्वपतञ्जलिकपिञ्जलैः ॥ १५ ॥
सनत्कुमारसनकसनन्दनसनातनैः । हिरण्यनाभसत्याख्यवाताशनसुहोतृभिः ॥१६॥
मैत्रेयपुष्पजित्सत्यतपःशालीष्यशैशिरैः । निदाघोतथ्यसम्वर्त्तशौल्कायनिपराशरैः ॥
वैशम्पायनकौशल्यशारद्वतकपिध्वजैः । कुशास्वार्चिककैवल्ययाज्ञवल्क्याश्वलायनैः ॥

कृष्णातपोत्तमानन्तकरुणामलकप्रियैः । चरकेण पवित्रेण कपिलेन कणाशिना ॥१६॥
नरनारायणाभ्यां च दिव्यैश्चान्यैर्महर्षिभिः । मत्प्रश्नोत्तरशुश्रूषातत्परैः प्रत्यवेक्ष्यसे
माहेश्वराग्रगण्यस्त्वं समस्यागमपारगः । व्याप्तश्च सर्वलोकेषु यस्मात्तदनुशाधि नः
त्वन्मुखादेव भगवन्वयमेते सुशिक्षिताः । पूर्वमेव त्वया देव किं वाऽन्यदुपपद्यते ॥२२
दिव्यागमपुराणानि द्रष्टव्यःपरमेश्वरः । कात्यायनीवास्कन्दोवाभगवान्वाथवाभवान्

त्वयि यद्यस्ति नो भक्तिर्दया चाऽस्मासु ते यदि ।
रहस्यमिदमुद्घाट्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ २४ ॥

इत्थं मृकण्डुतनयेन स नन्दिकेशो विज्ञापितः सविनयं स्मयमानवक्त्रम् ।
तं प्राह चोन्नततरं शिवभक्तिमत्सु प्राग्भक्तितोषितशिवाप्तशरीरसिद्धिम् ॥२५॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धेऽरुणाचलाख्यरहस्यस्थानवर्णनं
नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

———

चतुर्थोऽध्यायः

अरुणाचलस्थानमाहात्म्यवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

मुनेमनःपरीक्षार्थं तथा त्वं भाषितो मया । तवचेन्नाभिधास्यामिकस्यवान्यस्यकथ्यते
त्वादृगन्योऽस्तिकिंलोकेशिवधर्मपरायणः । येनस्वल्पायुषाऽप्येवंनित्येनाभाविभक्तितः
कस्यान्यस्यकृतेदेवःस्वस्यैवाज्ञाकरंयमम् । क्रुद्धो नियन्त्रयामास चरणाङ्गुष्ठपीडितम्
त्वमेवशङ्करान्धर्मान्सर्वान्विधिरहस्यतः।योऽग्रेऽसिकालवद्भ्रान्तःपरिपक्वोऽसिचेतसा
त्वयैवाऽन्येनकेनाऽहमेवंशुश्रूषितश्चिरम् । त्वयीवकस्मिन्नन्यस्मिन्ममापिप्रीतिरीदृशी
उपदेक्ष्यामिते क्षेत्रं गुप्तं तद्धर्मशासनैः । भक्त्याऽवधारणीयं यद्भक्तिकैवल्यकाङ्क्षिभिः

आदरादनुयुञ्जानंशिष्यंयोदेशिकः स्वयम् । उपदेशेन सन्तुष्टं न करोति स किं गुरुः
समाहितमनाभूत्वा विश्वासं कुरु शाश्वतम् । मयोपदिश्यमानेऽस्मिन्रहस्ये परमेश्वरे

स्मर स्मरान्तकं देवं वन्दस्वाध्याय शाङ्करीम् ।
उपांशूच्चारयोङ्कारं श्रेयस्ते महदागतम् ॥ ६ ॥

अस्ति दक्षिणदिग्भागे द्राविडेषु तपोधन । अरुणाख्यं महाक्षेत्रं तरुणेन्दुशिखामणेः
योजनत्रयविस्तीर्णमुपास्यं शिवयोगिभिः । तद्भूमेर्हृदयं विद्धि शिवस्य हृदयङ्गमम् ॥
तत्र देवः स्वयं शम्भुः पर्वताकारतां गतः । अरुणाचलसञ्ज्ञावानस्तिलोकहितावहः
आवासःसर्वसिद्धानांमहर्षीणांसुपर्वणाम् । विद्याधराणांयक्षाणांगन्धर्वाप्सरसामपि
सुमेरोरपि कैलासादप्यसौ मन्दरादपि । माननीयो महर्षीणां यः स्वयं परमेश्वरः
स्पृहयन्तियदीयेभ्योजन्तुभ्योऽपिदिवौकसः । अयत्नलभ्यमुक्तिभ्योदिवावासप्रवञ्चिताः
न कल्पवृक्षाःसदृशा यत्रत्यानाम्महीरुहाम् । पत्रपुष्पफलैर्नित्यं येऽर्चयन्तिगिरौहरम्
हिंसैकरुचयो व्याधा अपि रूपानुसारतः । अनन्ता यत्र देवस्य प्रादक्षिण्यफलास्पदम्
यदुद्देशचरामेघाः शिखराण्यभिबन्धकाः । गङ्गावतो हिमवतोऽप्यधिकंस्वं विजानते
कलारावाः खगा यत्र क्वणन्ते कीचका अपि । यक्षकिन्नरगन्धर्वैर्लभ्यते दुर्लभं पदम्
स्मरन्तो यत्र खद्योताः कृष्णपक्षेनिशागमे । आरार्तिकप्रदातॄणां देवस्याऽश्नुवते पदम्

निष्प्रत्यूहकृताश्लेषा नित्यं यत्तटिनीरुहाः ।
सौभाग्यपर्वतो देवीमपर्णामवमन्वते ॥ २१ ॥

यस्योत्तुङ्गस्य शृङ्गाग्रसङ्गमाअपितारकाः । आत्मनोलब्धसामान्याश्चन्द्रेण बहुमन्वते
मृगाः सर्वेऽपि सततं चरन्तो यत्र सानुषु । पाणिप्रणयिनं शम्भोरेणमप्यवजानते ॥
यस्य पादान्तिकचरैः प्रायेण शबरैरपि । निकुम्भकुम्भसादृश्यमयत्नादुपलभ्यते ॥
किं बहूक्त्याभ्यसूयन्ते द्वैमातुरकुमारयोः । यदङ्गरूढास्तरवस्तिर्यञ्चः शबरा अपि ॥
सिंहव्याघ्रद्विपायस्मिन्कालेत्यक्तकलेवराः । वासप्रदत्वान्मान्यन्तेध्रुवंशोणाद्रिशम्भुना
अस्यभास्करनामाद्रिः पूर्वस्यां दिशि दृश्यते । यत्रस्थितःसदावज्रीसेवतेशोणपर्वतम्
प्रतीच्यां दिशि दण्डाद्रिरिति कश्चिन्महीधरः । प्राचेतसस्तदगगः सेवतेऽरुणपर्वतम्

दक्षिणस्यां च शोणाद्रेरद्रिरस्त्यमराचलः ।
कालः शोणाद्रिसेवार्थमध्यास्ते तदर्थित्यकाम् ॥२६॥

उत्तरेऽस्मिन्हरिद्भागे सिद्धाध्यासितकन्दरः । विराजतेत्रिशूलाद्रिः श्रीदेनपरिपालितः तत्पर्यन्तप्रभूतानामन्येषामपि भुभृताम् । तटकेष्वपरे चैव दिक्पालाः पर्युपासते ॥ धारिता येन सततं सर्वेऽपि धरणीरुहाः । आराधनादप्यधिकमधिगच्छन्ति वैभवम् यस्मिन्गिरीशेसंदृष्टे मेनातुहिनभुभृतोः । समानसम्बन्धतया प्रमोदो वर्द्धतेतराम् ॥ तरुपल्लवलक्षेण लक्ष्यमाणजटाधरः । स्थावरोऽयं स्वयं शम्भुरिहेश इव जङ्गमः॥३४॥

ज्योतिष्मत्तोयश्रृङ्गस्य द्विपार्श्वस्थेन्दुभास्करः ।
व्यनक्ति स्वस्य लोकेभ्यस्तेजस्त्रितयनेत्रताम् ॥३५॥

वर्षासुशिखराधस्तादभिनीलबलाहकः । विराजते यः कण्ठेन कालकूटमिवोद्वहन् ॥ सहस्रपादः साहस्रशीर्षो यः पर्वतेश्वरः । उक्तो न केवलं श्रुत्या साक्षादप्युपलक्ष्यते ॥

शिरोलोनामरसरित्स्रोताः प्रागिति नाद्भुतम् ।
गिरीशोऽद्याऽपि यः श्रृङ्गलीनानेकसरिद्गणः ॥ ३८ ॥

आसादितापकटकः शारदैयः पयोधरैः । विडम्बयति गोश्रेष्ठमारूढवृषपुङ्गवम् ॥३६॥ यत्र श्रृङ्गाग्रसँलग्नसँलग्ननीललोहितः । स्थाणुत्वं स्थावरत्वेन गहनत्वेन भीमताम् सुदुर्गमत्वादुग्रत्वमपि धत्ते न नामतः । क्षुद्राः सरीसृपा यत्र कटकेषु कृतास्पदाः ॥ तक्षकानन्तसर्पाद्यैः स्पर्धन्तेभुजगेश्वरैः । अष्टाभिर्योऽभितः कोणैराविर्भूतोविभूतिभिः

सुस्पष्टं विशिनष्टीव स्वकीयामष्टमूर्तिताम् ।
येण्यां (अद्या) शक्तितरङ्गिण्योरिडा पिङ्गलयोः स्वयम् ॥ ४३ ॥

शिवस्यश्रृङ्गतो मध्येसुषुम्नाकमलापगा । ज्योतिःस्तम्भस्वरूपस्यमूलाग्रे यस्यवीक्षितुम् कोलहंसाकृतीनालंब्रह्मविष्णूबभूवतुः । ताभ्यांचप्रार्थितःशम्भुस्तस्मिन्सांनिध्यवानभूत् अरुणाचलनाथाख्यं प्रपन्नः प्रमदैः समम् । गौतमस्तत्र योगीन्द्रः सहस्रं परिवत्सरान् तप्त्वा तपांसि तीव्राणिसाक्षाच्चक्रेसदाशिवम् । प्रालेयशैलकन्यापितत्रकृत्वातपःपुरा अलब्धवामदेहार्द्धं मन्मथारेः प्रसेदुषः । गौर्या प्रतिष्ठितं तत्र प्रवालाद्रीश्वराभिधम्

लिङ्गं भोगप्रदं पुंसां कैवल्याय प्रकल्पते । तत्र गौरीनिदेशेन दुर्गा महिषमर्दिनी ॥ साक्षाद्भूय सतां दत्ते मन्त्रसिद्धिमविघ्नतः । खड्गतीर्थमितिख्यातं तत्रगौर्याश्रमेनवम् सकृन्निमज्जनान्नृणां पञ्चपातकनाशनम् । दुर्गया चार्च्चितं लिङ्गं पापनाशननामकम् सकृत्प्रणाममात्रेण सर्वपापप्रणाशनम् । तत्र वज्राङ्गदो राजा वित्तसारो व्यतिक्रमात् पुनस्तद्भक्तिमाहात्म्याच्छिवसायुज्यमाप्तवान् । तस्यप्रदक्षिणेनैवकान्तिशालिकलाधरौ

विद्याधरेश्वरौ मुक्तौ दुर्वासःशापबन्धनात् ।
नास्ति शोणाद्रितः क्षेत्रं नास्ति पञ्चाक्षरान्मनुः ॥ ५४ ॥
नास्ति माहेश्वराद्धर्मो नास्ति देवो महेश्वरात् ।
नास्ति ज्ञानं शिवज्ञानान्नास्ति श्रीरुद्रतः श्रुतिः ॥ ५५ ॥
नास्ति शैवाग्रणीर्विष्णोर्नास्ति रक्षा विभूतितः ।
नास्ति भक्तेः सदाचारो नास्ति रक्षाकराद्गुरुः ॥ ५६ ॥
नास्ति रुद्राक्षतो भूषा नास्ति शास्त्रं शिवागमात् ।
नास्ति बिल्वदलात्पत्रं नास्ति पुष्पं सुवर्णकात् ॥ ५७ ॥
नास्ति वैराग्यतः सौख्यं नास्ति मुक्तेः परं पदम् ।
नारुणाद्रेः समो मेरुर्न कैलासो न मन्दरः ॥ ५८ ॥
ते निवासा गिरिव्याप्ताः सोऽयन्तु गिरिशः स्वयम् ॥५६॥
इति वदति शिलादनन्दने मुदितमनाः स मृकण्डुनन्दनः ।
पुनरपि बहुशः प्रणम्य तं चकितमना भवतो व्यजिज्ञपत् ॥ ६० ॥
किं किं नृणां कर्म भवाय जायते कथं नु तत्तन्नरकायश्रूयते ।
तेषां च तेषां च कथं प्रतिक्रिया कथं नु तत्तन्मम कथ्यतामिति ॥ ६१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धेऽरुणाचलस्थानमाहात्म्यवर्णनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः

कर्मविपाकवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

शुद्धसत्त्वगुणोपेतो लोकेऽस्मिन्दुर्लभःपुमान्। रजस्तमोगुणोपेताभवन्तिसुलभानराः
सात्त्विकःपुण्यशीलत्वान्निःश्रेयसमवाप्नुयात्। वैचित्र्यात्कर्मणामेषामनुभोगायवेधसा
वैचित्र्याण्येव सृष्टानिनरकाण्यत्रतत्र च। महारौरवभाग्भूत्वा खरःश्वाःशूकरोऽपिवा
चण्डालो वा भवेत्प्रेत्य पुरुषो ब्रह्महत्यया। चिरं रौरवसंरुद्धः कृमिकीटपतङ्गताम्॥
प्राप्नुयात्कर्मकर्तृत्वं सुरापानेन च द्विजः। ब्रह्मस्वहरणाद्ब्रह्मराक्षससत्वमवाप्नुयात्
यद्यत्तु चोरयेत्तत्तच्छून्यं स्यादन्यजन्मनि। असिपत्रवने पीडामवाप्य सुचिरं पुनः॥
नपुंसकत्वं सङ्गच्छेत्पुरुषो गुरुतल्पगः। तप्तैः कालायसैर्दण्डैः पीडितो यमकिङ्करैः॥
नरके कालसूत्राख्ये निवसेत्परदारगः। अग्निदो निवसेद्घोरे सुघोरे गरदायकः॥८॥

महाघोरे च पिशुनोऽवीच्यां धर्मविनिन्दकः।
वसेत्कराले मित्रध्रुग्भीमे हिंसैकतत्परः॥ ९॥

संहारे छन्नपापिष्ठो मृषावादी भयानके। असिघोरे वसेद्वाऽपि कूपक्षेत्रनरादिहृत्॥
वज्रे परद्रोहरतो मांसाशी तरले द्विज!। तीक्ष्णे मातृपितृद्रोही तापने जपदूषकः॥११॥
अश्वघ्नोऽपिनिरुच्छ्वासे वसेद्गोघ्नश्चदारुणे। भ्रूणहा निवसेच्चण्डेस्त्रीहत्याकृत्कुकूलके
देवस्वहारी दहने घोरघोरे परस्वहृत्। कृतान्तदूता नरके सर्वानेव हि पापिनः॥१३॥
बध्नन्तिपाशैर्निघ्नन्तिदण्डैर्विध्यन्तिशङ्कुभिः। तीक्ष्णायश्चञ्चवःकङ्काःक्रूरदंष्ट्रामहोरगाः

कालेयकाश्च व्याघ्राश्च हिंस्राश्चाऽन्ये दशन्त्यमून्।
शकलीकुर्वते शस्त्रैर्दहन्ति देहमेव च॥ १५॥

खनन्ति गहनेश्वभ्रेकशाभिस्ताडयन्तिच। तैलद्रोण्यां विपच्यन्तेतुद्यन्तेसूक्ष्मसूचिभिः
वाह्यन्ते दुर्वहान्भारान्यमदूतैर्हिपापिनः। ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात्सुरापः श्यावदन्तकः

स्वर्णापहारी कुनखी दुश्चर्मा गुरुतल्पगः। अपस्मारी गुरुद्रोही चण्डालो वेददूषकः

कूटसाक्षो चाक्षिरोगी मन्दाग्निश्चाग्रभोजनः।
विद्यापहारो मूकः स्यादन्धः पुस्तकचोरकः॥ १६॥

परदाररतः पङ्गुर्बधिरः परनिन्दकः। विडवराहो निराचारो जिह्वारोगो च तस्करः॥
अभ्यागतातिथित्यागीकपोलकण्टकोभवेत्। पर्वसुस्त्रीरतोमेहीपूत्यास्योऽभक्ष्यभक्षकः
मर्यादाभेदको दासस्तटाकारामहृत्खरः। प्रतिश्रुताप्रदातास्यादल्पायुः श्वा विकत्थनः
विष्णुद्रोही च सरटः शिवद्रोही च मूषकः। एवं पापफलं ज्ञात्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत्

तच्चाऽस्मिन्नरुणक्षेत्रे कर्तव्यं सम्यगास्तिकैः॥ २४॥
इति निशम्य स दुष्कृतकारिणां बहुविधां नरकेषु नृणां व्यथाम्।
चरणयोः पतितश्च तदा पुनःपुनरयाचत तच्छमनक्रियाम्॥ २५॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्ध्रे कर्मविपाकवर्णनं नाम
पञ्चमोऽध्यायः॥ ५॥

षष्ठोऽध्यायः

पापापनोदकप्रायश्चित्तवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

विस्तारात्कथयाम्यद्य प्रायश्चित्तं महांहसाम्।
सर्वेषामवधत्स्व त्वमवलम्ब्याऽऽस्तिकीं धियम्॥ १॥

ब्रह्महा प्राप्य शोणाद्रिं निमग्नः खड्गतीर्थके। जपन्पञ्चाक्षरं मन्त्रं भस्मरुद्राक्षधारकः
कृतोपवासः सम्पूज्य प्रयतः परमेश्वरम्। ब्राह्मणान्भोजयेद्वर्षं भिक्षाशीनियतेन्द्रियः॥
विशेषपूजाशुश्रूषां कुर्याद्देवस्य भक्तितः। ब्रह्महत्याविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते॥

सुरापोऽप्यरुणक्षेत्रे वर्षमेकं वसन्प्रति । प्राग्वत्कृतसमाचारः सम्पूज्यैवं महेश्वरम् ॥
क्षीरेण स्नापयेद्देवं शतरुद्रीयमुच्चरन् । सुरापानोद्भवेनाऽऽशुपापेन परिमुच्यते ॥ ६ ॥
सुवर्णस्तेयकृच्छोणक्षेत्रे बिल्वदलैर्हरम् । अभ्यर्च्यभोजयेद्विप्रान्पापान्मुच्येतदुष्करात्
गुरुदाररतिर्गत्वा कृत्तिकास्वरुणाचलम् । यथापूर्वं व्रती भूत्वा सहस्रेण प्रदीपकैः ॥
मासत्रयं समाराध्य श्रीशोणाचलशङ्करम् । प्रदद्याद्भूषितां कन्यां ब्राह्मणायसुधीमते
षडक्षरं जपेन्नित्यं तेन मुच्येत पाप्मना । शिवलोके च निवसेदासंसारं न संशयः ॥
परदारापहर्त्ता च क्षेत्रेऽस्मिन्नियतेन्द्रियः । मासमेकं नवैः पुष्पैरभ्यर्च्याऽरुणशङ्करम्
माहेश्वराय वितरेद्धनं शत्तयानुगुण्यतः । तत्क्षणेन विनिर्मुक्तस्तस्मात्पापाद्भविष्यति॥
गरदोऽप्यरुणक्षेत्रे व्रती भूत्वा यथापुरा । क्षीरोपहारं देवाय दत्त्वा दोषेण मुच्यते

पिशुनोऽप्यरुणक्षेत्रे व्रती वेदरतो नरः ।
अध्यापयेद् द्विजान्मुख्यांस्ततो निष्कल्मषो भवेत् ॥ १४ ॥

अग्निदोऽप्यरुणक्षेत्रे त्रीन्मासान्पूर्ववद्व्रती । दद्याच्छैवाय निर्माय गृहं तत्पापशान्तये
धर्मनिन्दाकरः शोणक्षेत्रे वर्ष व्रतीवसन् । सत्रादिकं प्रकुर्वीत यथाशक्त्याघशान्तये ॥
पितृद्रोह्यरुणक्षेत्रे तिष्ठन्मासमतन्द्रितः । गिरीशाय द्विजेभ्योऽपि प्रदद्याद्गाः सहस्रशः
ग्रहोपरागकालेषु भोजयित्वा द्विजान्बहून् । विमुञ्चेद्वृषभंनीलं विमुच्येतततोऽहसः

स्त्रीघ्नश्चाऽपि शिशुघ्नोऽपि शोणक्षेत्रमुपेयिवान् ।
व्यतिपाते तिलान्दद्याद् द्विजेभ्योदुरितच्छिदे ॥ १६ ॥

प्रच्छन्नपापकृच्छोणक्षेत्रेऽस्मिन्नियतेन्द्रियः । गुप्तदानानि कुर्वीत भवेद्वै गतकल्मषः ॥
मृषाभाष्यरुणक्षेत्रे षण्मासान्निवसन्व्रती । शोणाचलेश्वरस्तोत्रपाठेन स्यादकल्मषः
कूपादिभेदकृच्छोणक्षेत्रमासाद्य भक्तितः । तटाकान्खानयेत्तत्र ध्रुवं निर्वजिनो भवेत्
क्षेत्रापहारा देवाय क्षेत्रं दद्यान्महाफलम् । आरामकण्टकोऽप्यस्मै दद्यादुद्यानमुत्तमम्
गृहापहारा कुर्वीत देवस्यायतनं नवम् । अंहसा तेन निर्मुक्तः शिवसायुज्यमाप्नुयात्
परद्रोही वसञ्छोणक्षेत्रेमाहेश्वरान्धनैः । प्रीणयित्वापरांल्लोकान्निःसंशयमवाप्नुयात्
पश्वादिमांसभुक्छोणक्षेत्रे पक्षत्रयं व्रती । प्रीणयेदरुणेशानं सोपहारैर्मनोहरैः ॥२६॥

त्रिःशोणाचलनाथेति निनदन्ननघो भवेत् । निवसन्नरुणक्षेत्रे पूजयेदरुणेश्वरम् ॥२७॥
अरुणेश्वरमन्त्रञ्च जपेन्मोक्षेच्छुरादरात् । यद्यस्याऽभिहितं तेन पद्भ्यामेव प्रदक्षिणाम्
कुर्वतारुणशैलस्य तत्प्राप्यं शुभमञ्जसा । क्षुतेषु स्खलितेष्वत्याहिते दुःस्वप्नदर्शने ॥
प्रीत्युत्कर्षेऽपि च बुधैरुच्चार्योऽरुणशङ्करः । अपि वर्णाश्रमभ्रष्टः शिवद्रोहरतोऽपि वा
त्रीण्यहान्यरुणक्षेत्रे वसन्मुच्येत पातकैः । पार्थिवः शिवलोकोऽयंमूर्त्तमेतत्त्रयीशिरः
एष दक्षिणकैलासो योऽसावरुणपर्वतः । अन्येषु सिद्धक्षेत्रेषु तपोभिः सिद्धयो नृणाम्

अस्मिन्स्मरणमात्रेण तारतम्यं विचिन्त्यताम् ।
यद्गङ्गायां प्रयागे यत्काश्यां वै पुष्करेषु यत् ॥३३॥

कर्मसेतौ च यत्पुंसां शोणक्षेत्रे ततोऽधिकम् । अग्निष्टोमं वाजपेयंवैराजंसर्वतोमुखम्
राजसूयाश्वमेधौ च कुर्याच्छोणाचलेबुधः । एकाहं वाऽरुणक्षेत्रे नरोयत्स्यादुपोषितः
तस्य चान्द्रायणशतं भवेत्सान्तपनायुतम् । षोडशापि महादानान्यरुणक्षेत्रसन्निधौ ॥

अनुष्ठितानि कल्पोक्तं कुर्वन्ति द्विगुणं फलम् ॥ ३७॥
इति नन्दिकेश्वरमुखेन शुश्रुवान्मुनिनन्दनोऽथ निरयप्रतिक्रियाम् ।
अभिनन्द्य तं वद दिनतुर्वत्सरप्रमुखार्हणक्रममिति व्यजिज्ञपत् ॥ ३८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्द्धे पापापनोदकप्रायश्चित्तवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः

काम्यकर्मवर्णनम्

नन्दिकेश्वरउवाच

रक्तोत्पलैरर्कवारे यः शोणाद्रीशमर्चयेत् । अवश्यं तस्य सिध्यन्ति सार्वभौममहर्द्धयः

सौम्यवारेऽरुणाद्रीशं कस्तूरीकरवीरकैः । यः पूजयतितस्यस्यात्सत्यलोकेसुखासिका
गुरुवारे सिताम्भोजैः शोणेशं वरिवस्यतः । जनलोके चिरं वासःसिद्धैःसहभविष्यति
चम्पकैर्मल्लिकाभिश्च शुक्रवारे समर्पयेत् । तपोलोकं प्रपद्येत ब्रह्मर्षिभिरभिष्टुतः ॥४
सौरिवारे च जातीभिस्समाराध्याऽरुणेश्वरम् ।
न जातु यमलोकानां पापीयानपि कल्पते ॥५॥
प्रथमायां तिथौ देवस्योपहारं समर्पयेत् । यः पायसेन स भवेद्धनधान्यसमृद्धिमान्
द्वितीयस्यां तिथौ भक्त्या यो दध्यन्नं निवेदयेत् ।
स भवेद्भाग्यवाञ्छ्रेष्ठः सोमपाश्च भवेद्ध्रुवम् ॥७॥
तृतीयायाञ्च योऽपूपैः शोणेशं परितर्पयेत् । तस्याऽव्याहतमारोग्यमाशरीरं भविष्यति
चतुर्थ्यामरुणेशाय पूर्वं कुम्भोत्करादिकम् । निवेदयति यस्तस्य भवेत्पूर्णमनोरथः ॥
मुद्गोदनञ्च पञ्चम्यामुपहारं प्रकल्पयेत् । शोणेश्वराय भक्त्या यः स स्यादक्षय्यवैभवः
षष्ठ्यां गुडौदनं दद्यादरुणाचलशम्भवे । भक्त्या यस्तस्य सन्तानो न कदाचित्प्रहीयते
तिलौदनं यस्सप्तम्यां शोणेशाय समर्पयेत् । स दीनोऽप्यधमर्णत्वमयत्नेन व्यपोहति
अष्टम्यां राजशाल्यन्नं यो दद्याच्छोणशम्भवे ।
तस्य सेवां विनाऽपि स्याद्राजलोको वशीकृतः ॥१३॥
गोधूमान्नंनवम्याञ्चशोणाद्रीशाययोऽर्पयेत् । राजयक्ष्मादयस्तस्यनभविष्यन्तिजातु च
दशम्यां शोणनाथाय यः करम्भंनिवेदयेत् । स भवेत्सर्वलोकानां सदैवप्रीतिभाजनम्
पृथुकैरुपहारान्य एकादश्यां प्रकल्पयेत् । वरुणाचलनाथस्य स भवेदकुतोभयः॥१६॥
द्वादश्यां शोणनाथाय सूपौदननिवेदनम् । यः करोति भवेत्तस्य निर्विघातो मनोरथः
यः सक्तूनरुणेशाय त्रयोदश्यां समर्पयेत् । तस्याव्याकुलचित्तत्वमश्रान्तमपि जायते
अर्पयेच्छोणनाथायफलानिविविधानियः । चतुर्दश्यांसमूढोऽपिसिद्धसारस्वतोभवेत्
यः पौर्णमास्यां शोणाद्रिनाथाय विनिवेदयेत । पनसस्य फलंतस्यचक्षूरोगोनजायते
कुह्वाञ्च सङ्क्रमे भक्त्या कन्दमूलादि योऽर्पयेत् ।
शोणाचलेश्वरायाऽस्य तुष्यन्ति पितरः किल ॥ २१ ॥

अश्विन्यामरुणेशाय दद्याद्वासांसि भक्तिमान् । भरण्यामरुणेशायदद्यादाभरणान्यपि ॥
कृत्तिकासु प्रदीपांश्च रोहिण्यां रौप्यमर्पयेत् । मृगशीर्षे मलयजमार्द्रायां हरिचन्दनम्
पुनर्वसौ मृगमदं पुष्ये कर्पूरमर्पयेत् । काश्मीरोद्भवमाश्लेषे मघायां तुहिनोदकम् ॥
ताम्बूलं पूर्वफाल्गुन्यां धूपमुत्तरफाल्गुने । कालागुरूंश्च हस्तर्क्षे चित्रायां यक्षकर्दमम्
स्वात्यांसुवासिनीवृन्दंविशाखायांप्रकीर्णकम् । मैत्रेमुक्तातपत्रंचज्येष्ठायांधेनुकान्यपि
मूलेमुक्तासरान्पूर्वाषाढे मुकुटमर्पयेत् । रत्नानि चोत्तराषाढे श्रवणे भद्रपीठिकाम् ॥
अष्टापदं धनिष्ठायां वासः शतभिषज्यपि । पूर्वाभाद्रपदे भोगानुत्तरायां तुरङ्गमान् ॥
रेवत्याञ्च रथं हैमं प्रदद्याच्छोणशम्भवे । दद्यात्कृत्वामहापूजां तत एवाऽर्पयेन्नरः ॥
पूज्यो राशिषु मेषादिष्वरुणेशो विशेषतः । सिन्दुवारैः कुरबकैःककुभैःपाटलैःक्रमात्
कुटजैर्नीपकुसुमैर्जीवन्तीमल्लिकादिभिः । सरोरुहैर्दवींमनकैर्नन्द्यावर्तसरोरुहैः ॥३१॥
पञ्चामृतेनस्नपयन्नुभयोरुपरागयोः । पञ्चाक्षरेण कुर्वीत शोणनाथस्य भक्तितः ॥ ३२ ॥
स्नपनं पञ्चगव्येन द्वयोरयनयोरपि । षडक्षरेण कुर्वीत गव्येन स्नपनक्रियाम् ॥ ३३ ॥
प्रणवेनैव कुर्वीत क्षीरेण स्नपनक्रियाम् । अरुणाचलनाथस्य भक्त्या विषुवयोर्द्वयोः
प्राह्णे स्याद्रुद्रतुलसी मध्याह्ने कृतमालकम् । अपराह्णे मल्लिका च शोणाद्रीशस्यशस्यते
अर्द्धोदये च स्नपयेत्सहस्रकलशोदकैः । शतरुद्रीयमुच्चार्य श्रीशोणाचलशम्भवे ॥३६॥
शिवरात्रौ विशेषेण त्रिशिखैर्बिल्वपत्रकैः ।
कमलैः कर्णिकारैश्च जागरूको यतेन्द्रियः ॥ ३७ ॥
गीतवादित्रनृत्यैश्च दिव्यागमविधानतः । पूजयेदपवर्गार्थं शोणशैले महेश्वरम् ॥३८॥
मासि पौषे च देवस्य कुर्यादाग्नेयमुत्सवम् । नवान्नैरुपदंशाद्यैर्व्याहृतीरुच्चरन्बुधः ॥
वैशाखेचविशाखायांशिवतन्त्रानुसारतः । शोणाचलेश्वरस्याऽस्यकुर्याद्दमनकोत्सवम्
प्राबोधिकं मार्गशीर्षे प्रातर्निर्माय सामभिः । महापूजां प्रकुर्वीतशोणशैलस्यभक्तिमान्
शनिप्रदोषेष्वार्द्रासु व्यतीपातेषु पर्वसु । सोमार्कवारयोश्चार्चेच्छोणाद्रीशं यथागमम्
दीक्षोपनयनोद्वाहपुत्रजन्मादिकेष्वपि । विशेषपूजां कुर्वीत शोणनाथस्य भक्तिमान् ॥
अपि स्वजन्मनक्षत्रे सम्पत्स्वापत्सु भीतिषु । प्रवेशनिर्गमनयोश्चार्चनीयोऽरुणेश्वरः ॥

व्रतिचक्रागमे पादबन्धने नववैभवे। अरुणेशार्चनं कुर्यादभियानेषु च द्विषाम् ॥ ४५ ॥
स्मरेदतिदवीयांश्चेत्पश्येत्पर्यन्तगो यदि। स्थितश्चेदरुणक्षेत्रे त्रिकालं पूजयेच्छिवम्
किमन्यद्वद वत्सेति उद्धृत्य भुजमुच्यते। अरुणक्षेत्रतो नाऽन्यदलं स्वर्गापवर्गयोः
स्मरणेन मनःश्रोत्रे श्रवणाद्दर्शनाद्दृशोः। जिह्वाञ्चकर्त्तनाच्छोणक्षेत्रंसद्यःपुनात्यलम्
अरुणेऽस्मिन्महाक्षेत्रे देहिभिर्लब्धजन्मभिः। जीवद्भिर्लभ्यतेभोगोमोक्षश्चोन्मुक्तजीवितैः
अन्यत्र मुक्तदेहानामप्यत्र श्राद्धकर्मणा। अपि पापात्मनां पुंसामपवर्गो भविष्यति॥

अयोध्यां मथुरां मायां काशीं काञ्चीमवन्तिकाम्।
द्वारकां चाऽरुणक्षेत्रमतिशेते न संशयः ॥५१॥
इत्युक्तवन्तं च शिलादपुत्रं मृकण्डुसूनुः पुनरप्युवाच।
माहात्म्यमेतन्महनीयकीर्ते! भूयोऽपि पृच्छामि वदस्व मह्यम् ॥ ५२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे काम्यकर्मवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

सृष्टिवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

अरुणाचलमाहात्म्यं विस्तरात्परिपृच्छता। मार्कण्डेयत्वयामन्येमयिन्यस्तोमहान्भरः
स्थाने कुतूहलाक्षिप्तं मनस्तव महामते। यः शोणाद्रीशचरितं न वेत्ति स नरः पशुः

कथं वा शक्यते वक्तुं ज्ञानानैरपि कात्स्न्यर्तः।
शोणाचलजुषःशम्भोर्माहात्म्यं महितोदयम् ॥ ३ ॥

कथं वा श्रुतमप्येतदाश्चर्यरसभावितैः। अशेषमवधार्येत प्रज्ञावत्प्रवरैरपि ॥ ४॥

इदानीं स्मर चित्रं तु चरित्रं स्मरवैरिणः। परामृतानुभूत्यैव सत्यं नृत्यति मे मनः॥
अद्भुतं शिवचारित्रमास्कन्दितमनोहरम्। मम वर्णयितुं कात्स्न्यान्नैव शक्नोति शेमुषी
तथाप्येष प्रवक्ष्येऽहमंशांशेन यथामति। पुण्यं शोणाद्रिनाथस्य माहात्म्यं श्रूयतांमुने
पुरादिदेवकल्पादौ निर्विकल्पो महेश्वरः। स्वेच्छया सकलं विश्वं पुनरप्युदभावयत्
उद्भावितञ्चतद्विश्वंस्रष्टुं पातुञ्चसर्वदा। अन्विच्छन्नादिदेवोऽसौब्रह्मविष्णूविनिर्ममे
असृजद्दक्षिणाङ्गेन त्र्यम्बकः परमेष्ठिनम्। विष्टरश्रवसं देवो वामाङ्गेन च सृष्टवान्।
ब्रह्माणं रजसा विष्णुं सत्त्वेन समयूयुजत्! नियुक्तौ देवदेवेनतौ,विरञ्च्यच्युतावुभौ
ईशाते सर्वजगतां सृष्टिरक्षाविधानयोः। मनसैव मरीच्यादीन्ससर्ज ब्राह्मणान्दश॥

दक्षं दक्षिणाङ्गुष्ठात्सृष्ट्वा प्रावर्तयद्विधिः।
मुखेन ब्राह्मणान्दोर्भ्यां क्षत्रियानूरुतो विशः ॥१३॥

शूद्रांश्च पद्भ्यांनिरमात्स्वयञ्च कमलासनः। मरीचितनयाज्जज्ञुःकश्यपादसुरास्सुराः
मरुतः फणिनो गृध्रागन्धर्वाप्सरसोऽपि च। मनुश्चयस्यसन्तानोमानवोऽयं प्रवर्त्तते
नानाज्ञातित्वमापाद्य नानाकर्मप्रवर्त्तकाः। अत्रेश्च समभूदार्षं क्षात्रं च द्विविधं कुलम्
पुलस्त्यपुलहाभ्यां च जज्ञिरे यक्षराक्षसाः। उतथ्यगीष्पतिमुखाजज्ञिरेऽङ्गिरसो मुनेः
भृगोरग्निः समुदभूच्च्यवनाद्यास्तथर्षयः। वसिष्ठप्रमुखेभ्यश्च सम्बभूवुर्महर्षयः॥

यत्पुत्रपौत्रैर्भुवनमिदमापूर्यतेऽखिलम् ॥ १८ ॥

एवं ब्रह्माऽऽत्मजैः स्वीयैरिदमापूरयज्जगत्। कालेन वैभवेनाऽपि विसस्मारमहेश्वरम्
अच्युतोऽपिभृगोःपुत्रीमुद्वाह्यकमलालयाम्। मत्स्यादिरूपोजगतिभवन्नास्मरदीश्वरम्

सृष्टिस्थितिभ्यां द्रुहिणाब्जनाभौ स्वाधीनतां नूनमुपागताभ्याम्।
अतीव गर्वं दधतुर्न कस्य मदोऽधिकारेण भवेन्नरस्य ॥ २१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे सृष्टिवर्णनंनामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

———

नवमोऽध्यायः

ब्रह्मविष्णुविवादवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

अहमेव प्रभुरिति प्ररूढाधिकगर्वयोः। विरञ्च्यच्युतयोरासीद्विवादो मोहसम्भवः॥
रजोविकाराभ्यधिकोब्राह्मोनीलइवोत्थितः। विश्वसृष्टिकरोविष्णंविरञ्च्योऽब्रूतगर्वतः

ब्रह्मोवाच

कथं त्वमधिकश्चासि विष्णो जनयितुर्मम। पितामहस्य लोकानांकिमेवमतिमोहितः
त्वत्त एवोदितौ दैत्यौ निहत्य मधुकैटभौ। दैत्यारिरिति मुग्ध त्वं गर्ववहसि केशव
त्वामेव सृजतो नित्यं बहुधा मम वेधसः। अद्याप्यायासजां पीडां न परित्यजतःकरौ

मम श्रमाम्भसोद्भूते महाम्भोधौ निमज्जतः।
नैयग्रोधं न चोत्पन्नं कुतस्तेऽस्त्ववलम्बनम्॥ ६॥

मदुपज्ञे महाम्भोधौ स्रवते कोऽपि पन्नगः। तदाश्रयस्त्वमूर्ध्वं ते पद्मं तच्चासनं मम॥
कुतस्तमोमये ब्रूहि त्वयि सत्त्वगुणोदयः। स वेत्सि कित्वं प्रकृतिनिद्राजडिमनिर्भरः
जलाशये प्रस्वपता दैत्यभीत्या जनार्दन!। कथं त्वया रक्षिताऽसौ मदधीनाजगत्त्रयी
चतुर्भ्यो ममवक्त्रेभ्यो वेदा समुदयं गताः। चैतन्यरूपिणीशक्तिःकलत्रं मे सरस्वती
मया हि सृज्यते विश्वमिदं स्थावरजङ्गमम्। रक्ष्यते च तदिन्द्राद्यैर्मामकैःपुत्रपौत्रकैः
ततः कथय वैकुण्ठ मन्नियोज्येषु कश्चन। जगतामीश्वरान्मत्तःकथंनामातिरिच्यसे॥

नन्दिकेश्वर उवाच

इत्थं सरोषसंरम्भे विधौ पौरुषभाषिणि। नारायणोऽपि सासूयंस्मित्वैवंसमभाषत

विष्णुरुवाच

विरञ्चे! मुञ्च संरम्भं वृथा खलु विकत्थसे। नाभीसरोजसञ्जातो मम त्वमवधारय
योगनिद्रां मयोन्मुच्य पुराह मधुकैटभौ। नचेद्यन्मथितौ ताभ्यां तथैवस्याःप्रणाशितः

सोमकप्रमुखान्दैत्यान्हन्तुमात्मेच्छया मम।
धृतमत्स्यादिरूपस्य को वाऽन्यः सृष्टिकारणम्॥ १६॥

न किञ्चिदपि पश्यन्ति रजसारूढदृष्टयः। रजोमयेन भवता किं निरूपयितुं क्षमम्॥
अविनाभाविनी शक्तिर्ननु मे पद्मवासिनी। यस्याः कटाक्षमात्रेण जगत्त्रितयमेधते
भूतान्यमूनि कालेऽयमात्मनोऽप्यहमेव हि। मया विरहितंकिम्वात्रिषुलोकेषुविद्यते
आदित्या वसवोरुद्रादिक्पालामनवोऽप्यहम्। भूर्भुवःस्वस्त्रयीमेनांमदधीनांविचिन्तय

ममैव विनियोगेन सृष्टिशक्तिः स्वयं स्थिता।
तन्मे त्रैलोक्यनाथस्य किं त्वं ज्येष्ठः समोऽथवा॥ २१॥

नन्दिकेश्वर उवाच

एवं मोहान्धमनसोरन्योन्यं प्रतिगर्जतोः। ययावनल्पसमयः सम्वर्तसदृशस्तयोः॥
उदयास्तमयौ स्यातां न तदा चन्द्रसूर्ययोः। नक्षत्राणि च ताराश्चग्रहाश्चक्षीणतांययुः
नाववुर्मरुतो वा न जज्वलुर्जातवेदसः। नान्तरिक्षं न च क्षोणी नदिशोऽपिचकाशिरे
समुद्राश्चुक्षुभुस्सर्वे पर्वताश्च चकम्पिरे। औषध्यःशोषमासेदुरवसेदुश्चजन्तवः॥२५
पक्षमासर्तुवर्षादिकालस्य नियमो गतः। अहोरात्रव्यवस्थाऽपि प्रणाशंसमुपाययौ॥
इन्द्रादयो लोकपाला मरीच्याद्या महर्षयः। सर्वेऽप्यकालेसम्प्राप्तं कल्पान्तंमेनिरेतदा
एवं जाते महाक्षोभे भूताक्रन्दप्रचोदितः। भूतनाथो जगज्जातमविद्यायामबुध्यत॥२८

व्यचिन्तयच्च विश्वात्मा विश्वसंरक्षणोद्यतः।
अबाह्ययादृशाऽपश्यदनयोर्मोहकारणम्॥ २६॥

स्वामिनंसकलैश्वर्यदातारं मां मदोद्धतौ। विस्मृत्य स्वं स्वमेवैतावमंसेतांजगत्प्रभू
अहो मोहस्यमाहात्म्यंयदिमौद्रुहिणाच्युतौ। जानानावपि मां सम्यगभूतांमेवमुद्धतौ
अज्ञानतिमिरोद्भूतिदूषिताशयलोचनः। जनः प्राप्तं स्तुतमपिप्रायो वस्तु न पश्यति
कृतापराधावप्येतौ निमग्नो मोहसागरे। मया नोपेक्षणीयौ हि लोकानांहितकाम्यया
इति निश्चित्य मनसा मायावैवश्यमेतयोः। देवो दयामहाम्भोधिर्व्यपोहयितुमैहत॥

अहोऽनुकम्पातरुणेन्दुमौलेः स्वभावसिद्धा भुवनत्रयेऽस्मिन्।

असौ प्रमोहाम्बुधिमध्यतोऽभूदाविनिरस्तावपि धातृविष्णू ॥ ३५ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मविष्णुविवादवर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः

युध्यतोर्ब्रह्मविष्णवोर्मध्येतेजोमयलिङ्गप्रादुर्भाववर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

आज्ञापय विभो मह्यं यथा शम्भुः सनातनः। अनुजग्राह मोहान्धौ वैकुण्ठपरमेष्ठिनौ

नन्दिकेश्वर उवाच

शृणुष्व सर्वं वक्ष्यामि विस्तरेण यथातथम्। यदेव देवो विदधे दयया भक्तवत्सलः
अथोदस्थात्तयोर्मध्येतथाविवदमानयोः। ज्योतिःस्तम्भत्वमभ्येत्यरोदोरन्ध्रनिरोधकः
महता जृम्भमाणेन तस्य ब्रह्माण्डभेदिनः। अन्तरिक्षमतिश्यामं समुत्क्षिप्तमिवाभवत्
विष्वग्विवर्णता तस्यज्योतिर्लिङ्गस्य तेजसा। दिशो विरेजिरेसद्योदूरविस्तारिताइव
तीव्रैस्तस्यमहाज्वालैःशोषिता इवसागराः। विमुक्तवीचिसंक्षोभाः स्वामेवप्रकृतिययु
र्व्यद्योतन्तदिविप्राग्वद्ग्रहास्तारागणैःसह। तेजःस्तम्भात्समुद्भिन्नाःस्फुलिङ्गाइवकेचन
तेजसा तस्य शोणेन गैरिकेणेव रञ्जिताः। भौमरविश्रियं सर्वेऽप्यवहन्नवनीभृतः॥
समुद्रास्तत्प्रतिच्छायानिर्भराश्लिष्ट यादसः। पद्मरागशिलाखण्डे घटिता इव रेजिरे॥
प्रवालगुच्छैः प्रत्यग्रैर्लम्बिता इव पादपाः। नद्यश्च निर्भरोत्फुल्लकह्लारा इव रेजिरे॥
मही कुङ्कुमलिप्तेव दिशः सिन्दूरिता इव। सर्वारुणमिवव्योमसमन्तात्प्रत्यदृश्यत॥
ब्रह्माण्डकर्परमभूत्तन्महःपूरितान्तरम्। शोणितेनेव सम्पूर्णं कपालं कृत्तिवाससः॥१२॥
एवंप्रवर्द्धमानेन तेजःस्तम्भेन तेन च। अरुणाकारतां भेजे विश्वं स्थावरजङ्गमम्॥

तेजोलिङ्गं तदाश्चर्यं दृष्ट्वा त्यक्तमिथःक्रुधौ। अचिन्तयेतामेकैकं चतुर्मुखचतुर्भुजौ॥

किमेष वसुधां भित्त्वा शेषादीनांफणाभृताम्।
फणामाणिक्यमहसां राशिरुन्मुखतां गतः॥ १५॥

किं वा कल्पान्तसुलभप्रादुर्भावाःप्रभाकराः। द्वादशापिनभोभूम्योर्मध्येयुगपदुत्थिताः
आहोस्विन्मेघसंघर्षाद्वितताव्योममध्यतः। अन्योन्यं मिलिताः क्षिप्रानिपतन्त्यवनीतले
प्रतिघ्नन्नेष तेजोभिरक्ष्णोः शक्तिमनुक्षणम्। स्वनिर्विशेषिता शेषभूतजालः प्रवर्द्धते॥
एष उद्दीप्यमानोऽपि सन्तापायन कल्पते। नेदीयांस्यपि भूतानि न निर्दहति वह्निवत्
एतस्य कान्तिसङ्क्रान्त्या जगदेव न केवलम्। मदीयमपि शोणत्वमनुप्राप्तमहोवपुः
कस्मादेषसमुत्पन्नःकिंमूलःकिमुपाधिकः। कुतस्त्यः किमुपादानःकयाशक्त्याप्रकाशते
कियानवधिरेतस्य विष्वक्तिर्यगधोर्ध्वतः। अवगाढश्च पातालं कियन्मात्रमसाविति
तदेतदखिलं ज्ञातुं मनः पर्युत्सुकं मुहुः। इच्छत्युत्पतितुं व्योम प्रवेष्टुं च रसातलम्
इति चिन्ताभराक्रान्तौ तेजःस्तम्भावलोकनात्। उभावप्यवकुलितौ वैकुण्ठपरमेष्ठिनौ
अभाषत च गोविन्दः सुतरामेव गर्वितम्। हिरण्यगर्भमालोक्य स्मयमानमुखाम्बुजः॥

विष्णुरुवाच

अयमेवावयोर्ब्रह्मन्नन्योन्योत्कर्षकाङ्क्षिणोः। सत्यमेव परीक्षायै निकषःसमुपस्थितः
अमुष्य तेजसां राशेरपरिच्छेद्यसम्पदः। आद्यन्तौ ज्ञातुमेकेन न शक्यं ध्रुवमावयोः॥
यः पश्येन्मूलमग्रं वातेजसोऽस्यस्वयम्भुवः। सएव नावभ्यधिकोजगतांनाथ कोऽपिसः

नन्दिकेश्वर उवाच

इत्युभावपि विनिश्चिताशयौ मूलमग्रमपि तस्य वीक्षितुम्।
तेजसोऽतिमहतो बभूवतुः स्पर्धया विरचितोद्यमौ मिथः॥ २६॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मविष्णवोर्मध्ये तेजोमयलिङ्गप्रादुर्भाव-वर्णनं नाम दशमोऽध्यायः॥ १०॥

एकादशोऽध्यायः

विष्णुनालिङ्गाधोभागशोधनवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

अथ हंसाकृति व्योमपदवीलङ्घनक्षमाम्। भेजे विरञ्चिस्तस्याग्रं द्रक्ष्यामीति कृतोद्यमः
जग्राह विष्णुर्वाराहं विग्रहं दृढविग्रहः। विश्वम्भराविनिर्भेदक्रोडासुलभवैभवम् ॥२॥
मूलं तस्य परिज्ञाय प्रत्यावर्तितुमुत्सुकः। कृत्रिमस्तब्धरोमैष दंष्ट्राभ्यामभिनन्महीम्
विदारयन्स पोत्रेण भूतधात्रीमवाङ्मुखः। महावराहो ददृशे तेजःस्तम्भंनमन्निव ॥४
क्रीडाक्रोडकठोरेण कण्ठघोषेण पूरयन्। पातालं बहुलोत्साहः प्रवेष्टुमुपचक्रमे ॥५॥
विवेश यत्रयत्राऽसौ तत्र तत्र तथास्थितम्। अवैक्षिष्टानलस्तम्भं तमेव कुहनाकिटिः
विदारितान्महीरन्ध्रात्प्रत्यदृश्यन्तभोगिनः। प्ररोहा इव शेषाद्यास्तेजःस्तम्भस्यकेचन
प्रत्यदृश्यत हेमाद्रेर्मूलकन्द इव स्थितः। आधारतां गतो दृष्टोह्यच्युतेनाऽऽदिकच्छपः
आराद्वसुन्धरागुल्फे धुरन्धरतया स्थिताः। दिक्सिन्धुराश्चदृश्यन्तेमदमन्थरबन्धुराः

मधुद्विषा च स महान्मण्डूकोऽपि विलोकितः।
अखण्डमडलं भूमेर्यस्य पृष्ठे प्रतिष्ठितम् ॥१०॥

आधारशक्तिमपि तामभ्यपश्यदधोक्षजः। यदनुग्रहतः शेषकूर्माद्या अपि धूर्वहाः ॥११॥
अतलं वितलं चैव सुतलं वितलं तथा। तलातलं च प्रतलं महातलमिति क्रमात् ॥
ददर्श सप्त पातालानपि वारिजलोचनः। तत्रत्यान्विविधाकारान्सर्वानपि सविस्मयः
अत्यगाद्भोगवत्याख्यांपुरींवैरोचनीमपि। जगाहेऽन्यांश्चदैत्यानामावसानतिगह्वरान्
इदं दृष्टमिदं दृष्टमित्युपारूढकौतुकः। मूलं मुग्धाशयस्तस्य विचिनोति स्म माधवः
अधस्तादपि गाढेन पयोधेस्तेनपोत्रिणा। तथैव तेजःस्तम्भः स निर्विकारमवैक्ष्यत ॥

दलिता केवलं पृथ्वी पाथोराशिर्बिलोलितः।
नैवाऽलोक्यत तन्मूलं कोलरूपेण विष्णुना ॥ १७ ॥

इत्थंवर्षसहस्राणिभ्रान्त्यासम्भ्रान्तमानसः। नालम्बभूवतन्मूलंलीलाक्रोडोविलोकितुम्
अवरुग्णखुरः क्षुण्णदंष्ट्रो विध्वस्तविग्रहः। भग्नपोत्रः स भूदारो जगाहे बहुलं श्रमम्
श्रान्त्यानिश्वसतस्तस्यतादृग्दर्पोविशृङ्खलः। ननाशतत्क्षणात्साकंतन्मूलावेक्षणेच्छया
अनिर्व्यूढप्रतिज्ञोऽपि प्रत्यावर्तितुमुत्सुकः। न चक्षमे सरोजाक्षश्चलितुं च पदात्पदम्
श्रमान्धचक्षुषस्तस्य पातालान्तरवर्त्तिनः। तत्तेज एव पन्थानं पुनरप्युदभावयत् ॥२२
कथंकथञ्चिदुत्तीर्णोऽप्यकूपारादपारतः। स्वेदाम्भःसागरस्रावे मग्नोऽभूच्छद्मशूकरः ॥
रज्ज्वेव तेजःस्तम्भस्यप्रभया सानुबद्धया। लब्ध्वाचलं वनं कष्टंन्यवर्त्तिष्ट जनार्दनः
नावैक्षि यन्मया मूलममुष्य महसां निधेः। ततः स्रष्ट्राऽपि नो दृष्टःशिरोभागःकथञ्चन
अमुष्य महसां राशेः प्रागभूद्यत्रसम्भवः। ततो निवृत्त्य यास्यामिशरणंशिवमीश्वरम्

स हि विश्वाधिको देवश्चिरं मोहान्धचक्षुषा।
यद्विस्मृतो मया तस्माद्दुर्विपाकोऽजनीदृशः ॥ २७ ॥
एवं विनिर्धार्य विमुक्तदर्पो निवृत्तवानाशु सरोरुहाक्षः।
तमेव देशं प्रबभूव यत्र स्तम्भः स तेजोमयतां दधानः ॥ २८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे विष्णुना लिङ्गाधोभागशोधन-
वर्णनंनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

——

द्वादशोऽध्यायः

ब्रह्मणा लिङ्गोपरिभागशोधनवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

ततस्तेजोमयं स्तम्भमनुसृत्य पितामहः। उत्पपातोन्मुखो वेगान्निरालम्बे नभस्तले ॥
द्रुतमुत्पततस्तस्य पक्षावेगेन वारिताः। व्यशीर्यन्त समुद्वर्त्ताः प्रणुन्ना इव वायुभिः ॥

स वेगादुत्पतन्दूरं नाक्ष्णोर्विषयतामगात् । केवलं दीर्घदीर्घैव रेखा व्योम्निव्यभाव्यत
मायामरालो दद्रृशे तेजःस्तम्भस्य पार्श्वतः । संध्यापयोधराभ्यर्णचारीव रजनीकरः ॥
प्रागत्यागादुत्पततां ततोऽध्वानं पयोमुचाम् । विमानपद्वीं पश्चात्तारावर्त्तं ततः परम्
तेजसां यानिधामानिह्यत्युच्चान्यध्र्वचारिणाम् । अतिचक्रामवेगेनतान्यसौकुहनाखगः
मरुतो मनसो वापि जवः सूक्ष्मतराकृतेः । सोऽभूदधःकृतस्तेन हंसेन गमनादिना ॥
यथा यथा चोत्पपात सुदूरं श्रमितच्छदः । तथा तथा च दद्रृशे तेजःस्तम्भः समुन्नतः
अतीत्य मरुतां स्कन्धान्सप्त सम्प्राप्तविस्मयः । बिभेदाऽण्डकटाहंच ज्वलन्तंतमुदैक्षत
कथं वाऽद्रृष्टमूलस्य स्थातव्यं पुरतो हरेः । अविमोचयतः शौरेरसमासमशोर्षताम् ॥
अनिर्व्यूढप्रतिज्ञस्य दीर्घैः किंवाममाऽसुभिः । तदत्रौपयिकं किंस्यात्कार्यंकावागतिर्मम
अति सन्धित्सतो विष्णुं कस्सहायो भविष्यति । आर्जवंनैवनिर्जेतुं प्रतिवादिनमक्षमः
छद्मनावातिरस्कुर्यान्मानोहि महतांधनम् । इति सञ्चिन्तयत्येवंविरिञ्चोव्याकुलात्मनि
आकाशे दद्रृशे नाऽतिदूरे किमपिनिर्मलम् । ऐन्दवी किमियंरेखातस्याः कथमिहागमः
यद्वामृणालंतत्सिन्धौवियत्यस्यां कुतस्तु सः । इति तस्मिन्ससंदेहेनेदीयस्तंतदागतम्
अबोधि केतकीबर्हमिति राजीवजन्मना । तत्पर्युषितमप्युद्यत्सौरभं वस्तुशक्तितः ॥
हिरण्यगर्भो विमलमगृह्णात्केतकच्छदम् । गृहीतमात्रं तेनैतत्सचैतन्यं किलाऽब्रवीत् ॥

केतक उवाच

मा गृह्णासि किमर्थत्वंमुञ्च मां विश्रमोद्यतम् । वर्षाणांशतसाहस्रमुत्पत्यैवंविहायसा

नन्दीश उवाच

तथा समेधमानं तं दृष्ट्वा श्रममखिद्यत । अचिन्तयत्पद्मसूतिरत्यन्तं विहताशयः ॥१९॥
अनिर्व्यूढप्रतिज्ञावान्नीचतामतिसंश्रितः । आक्रान्तरोदोविवरः क्व राशिस्तेजसामसौ
अहमेतत्परीक्षायां क्व परिच्छिन्नपौरुषः । भज्येते इव मे पक्षौ दृशा चान्धायते इव ॥
प्रध्वंसन्त इवाङ्गानि पतामीवाऽहमप्यधः ॥ २१ ॥
किंवाऽन्यद्बहुनोक्तेनसहनिश्वासवायुभिः । ममप्राणाश्चनियतंनिर्गच्छन्तीवसाम्प्रतम्
अहङ्कारमदग्रन्थिरयं त्रटतु चित्ततः । मुकुन्देन सह स्पर्धा सा च शीघ्रं प्रणश्यतु ॥

यदेष रोदः कुहरपरिणाहाधिकोद्यमः । औन्नत्यमयतेऽद्यापि स्तेजःस्तम्भो यथा पुरा
तदस्य तेजसां राशेर्नाऽहं नारायणोऽथवा । कारणं दूरतश्चान्ये महेन्द्रप्रमुखाःसुराः
इतो नोत्पतितुं शक्तिरस्ति मे तन्निवर्त्तये । इति निश्चित्यमनसाविधाताजातविस्मयः
प्रत्यभाषत तं कस्त्वं कुतो वा प्राप्तवानिति । स च प्रत्यब्रवीदेनं वेधसं केतकच्छदः
केतकच्छदएवाऽऽसंसचैतन्यःशिवाज्ञया । तेजःस्तम्भात्मनःशम्भोरस्यमूर्ध्निचिरंस्थितः
भूलोक इच्छया वस्तुं ततः सम्प्राप्तवानहम् ॥ २९ ॥
इत्थं श्रुत्वा केतकीबर्हवाचं लब्ध्वाऽऽश्वासं तं किलाम्भोजभूतिः ।
ब्रूहि त्वं मे तत्कियत्यन्तरे वा तेजःस्तम्भस्याऽग्रमित्याबभाषे ॥ ३० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मणा लिङ्गोपरिभागशोधनवर्णनं
नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः

लिङ्गोपरिभागशोधनगमनकालेऽध्वखेदखिन्नेनब्रह्मणाऽसत्यसाक्ष्याथ-केतकच्छदप्रार्थनावर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

केतकीबर्हमप्येनं विहस्य पुनरब्रवीत् ।

केतक्युवाच

अपि मूढ ! न किञ्चित्त्वं वेत्सि कस्त्वं कुतोऽन तत् ॥ १ ॥
ईदृश्यः परितोलग्ना यस्मिन्ब्रह्माण्डकोटयः । तस्य प्रमाणमेतावदिति को वेदितुं क्षमः
चतुर्युगायुतैर्यातं ततो निपततो मम । इदानीमपि नाप्नोति तन्मध्यं किल भूतलम् ॥
इति ब्रुवाणमेनं च नमस्कृत्य सरोजभूः । हित्वा निजमहङ्कारमभाषत कृताञ्जलिः ॥

ब्रह्मोवाच

महात्मन्सत्यमेवाऽस्मिमूढोहंकेतकच्छद !। ब्रह्मणाहिमयास्पर्द्धाविष्णना सहनिर्मिता

द्वाभ्यामपीदमावाभ्यां विस्मृतं शिववैभवम् । यन्नौ महानभूद्गर्वस्सर्गसन्त्राणमात्रतः
हेपणो संकथा तावदास्तामद्याऽप्यहंयतः । स्पर्द्धयान विमुक्तोऽस्मिबद्धयागरुडध्वजे
सख्यं साप्तपदीनं हि कथ्यते तद्भवान्मयि ॥ ८ ॥

असंस्तुतधियंहित्वाकर्तुमर्हस्यनुग्रहम् । अहंविष्णुश्चमोहान्धौतेजःस्तम्भस्यवीक्षणात्
हंसकोलाकृती दध्वो मिथः साम्यंव्यपोहितुम् । मूलंदिदृक्षुःसदशांकीदृशींयातवानिति
न जाने मम चाऽस्याऽग्रं दिदृक्षोरीदृशी दशा । गतमुड्डीयमानस्य मे सहस्रेण हायनः
जातश्रमोऽस्मि नितरां वियुज्य इव चाऽसुभिः ।
दिष्ट्याऽद्य भद्र ! लब्धस्त्वं मयाऽऽलम्बोऽवसीदताम् ॥ १२ ॥

तन्मेकुरुष्वमित्रस्यसफलांयाचनामिमाम् । सरस्वाऽहंसहसञ्जल्पादस्मिदासोऽनुषञ्जनात्
तत्त्वया करणीयैवं प्रार्थनैषा कृताञ्जलिः । यदि पश्यति मूलं स जितोऽहममुना तदा
यद्वा न पश्यति तदाऽप्यस्मिसाम्यमुपेयिवान् । इदंद्वयमपिप्रायो ममाऽतिह्रेपणंसखे !
त्वयैवपरिहार्यत्वमिदानी समुपागतम् । अनृतामभिभाषत्वमुचितां च सुहृत्कृते ॥
गिरमेकामिमामग्रे चक्रपाणेरुदीरय । एष हंसाकृतिर्ब्रह्मा तेजःस्तम्भस्वरूपिणः ॥१७॥
अत्युच्चं दृष्टवानग्रमत्र साक्ष्ये स्थितोऽस्म्यहम् ।
तेनापि तेजःस्तम्भत्वमेयुषा चन्द्रमौलिना ॥ १८ ॥

सम्भावितोऽयं सुतरां पित्रेवहि पितामहः । अतोऽयमेवाऽभ्यधिकोभवतोविष्टरश्रवाः
इत्युक्त्वा मम साहाय्यं सुमहत्क्रियतां त्वया ॥ २० ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

एवं भूयः प्रार्थितोऽयं विधात्रा दाक्षिण्यार्द्रः केतकीबर्हकोऽपि ।
तेजःस्तम्भाभ्यर्णभाजे तथैव प्राहाऽशेषं विष्णवे ब्रह्मवाक्यम् ॥२१॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मणाऽसत्यसाक्ष्यार्थं केतकच्छद-
प्रार्थनावर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः

शङ्करप्रादुर्भाववर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

सोऽपि ब्रह्माणमुद्वीक्ष्यतावताद्विगुणंस्मयन् । नाग्रं दृष्टमनेनेति निश्चिकायविवेकवान्
अनुग्रहीतुं मां मुग्धं हन्तुं चाऽस्य विधेर्मदम् । देवदेवः स एवाऽलं भूतभर्तेत्यमन्यत॥
मूलसन्दर्शनाशक्त्यातेजःस्तम्भस्यमे मदः । व्यपेत एव मन्येऽद्ययद्भक्तिस्त्र्यम्बकेऽजनि
स्तूयते वीतगर्वत्वात्स इदानीं महेश्वरः । यस्यदक्षिणवामाभ्यामङ्गाभ्यां नौ समुद्भवौ
अद्याप्यवीतगर्वत्वाल्लब्ध्वाऽसकूटसाक्षिणम् । हिरण्यगर्भोमामेवमतिसन्धातुमिच्छति
तदद्य सकलस्याऽपि दुःखस्याऽपनये क्षमः । स एव शरणत्वेन प्राप्तव्यः शङ्करो मया
तथा कृतापराधस्य कृतघ्नस्य गुरुद्रुहः । तमृते रक्षिता कोऽन्यस्तमेव स्तौमिशङ्करम्

विष्णुरुवाच

जय पृथ्वीमयाकार जय चापोमयाकृते !। जय प्रभाकराकार जयामृतकराकृते ॥ ८ ॥
जय वैश्वानराकार जय गन्धवहाकृते । जय होतृमयाकार जयाकाशमयाकृते ॥ ९ ॥
रक्ष मां त्रिगुणातीत रक्ष मां कालविग्रह ! । रक्ष मामक्षयैश्वर्य रक्ष मां करुणाकर ॥
स्रष्टा त्वं सर्वजगतांरक्षितासर्वदेहिनाम् । हर्ता च सर्वभूतानांत्वांविनैवास्तिकोऽपरः
अणूनामप्यणीयांस्त्वं महांस्त्वं महतामपि । अन्तर्बहिस्त्वमेवैतज्जगदाक्रम्य वर्तसे ॥
निगमास्तव निःश्वासा विश्वं ते शिल्पवैभवम् ।
स त्वं त्वदीय एवाऽसि ज्ञानमात्मा तव प्रभो ! ॥ १३ ॥
अमरा दानवा दैत्या सिद्धा विद्याधरा नराः ।
प्राणिनः पक्षिणः शैलाः शिखिनोऽपि त्वमेव हि ॥ १४ ॥
स्वर्गस्त्वमपवर्गस्त्वंत्वमोङ्कारस्त्वमध्वरः। त्वंयोगस्त्वंपरासम्वित्किंत्वंनभवसीश्वर
त्वमादिर्मध्यमन्तश्च तस्थुषां जग्मुषामपि । कालस्वरूपतांप्राप्यकालयस्यखिलं जगत्

परेशः परतः शास्ता सर्वानुग्राहकःशिवः । स एष मे कथङ्कारं साक्षाद्भवति धूर्जटिः
यंदृष्ट्वा शरणं प्राप्तो निःश्रेयसमवाप्नुयात् । अथवास्तौमि तद्धामजातमात्रंयथामति
तच्छ्रुत्वैष कृपां कुर्यादवश्यं सर्वतःश्रुतिः । इति निश्चत्य वैकुण्ठः स्तोतुं समुपचक्रमे
तमेव तैजसं स्तम्भं प्रणम्य परमेश्वरम् । आदिमध्यान्तररितं मत्वा त्वं जगदीश्वरम्

हठात्तेन विरञ्चेन वार्यमाणोऽपि सस्मितम् ।

श्रीविष्णुरुवाच

जय देव महादेव वामदेव वृषध्वज । कालान्तक क्रतुध्वंसिन्नीलकण्ठेन्दुशेखर ।।२१।।
जय शम्भो शिवेशान शर्व त्र्यम्बकधूर्जटे । स्मरवैरिन्पुरारातेस्थाणो भव महेश्वर ।।
जयेश खण्डपरशो शूलिन्पशुपते हर । सर्वज्ञ भर्ग भूतेश कपालिन्नीललोहित ।।२३।।
जय रुद्र मखाराते पिनाकिन्प्रमथाधिप । गङ्गाधर व्योमकेश गिरीश परमेश्वर ।।२४।।
जय भीम मृगव्याध कृत्तिवासः कृपानिधे । कृशानुरेतः कैलासे नित्यमेव हि वर्तसे
त्वदाज्ञया मरुद्वाति फणी वहति भूभरम् । दीप्यतः सूर्यशशिनौ ब्रह्माण्डं प्लवतेऽम्बुधौ
ज्योतींषि सञ्चरन्तेखे सर्वंत्वच्छासनात्प्रभो । अहं ब्रह्माच जगतांसर्गसन्त्राणयोरलम्
विधाय कल्पसे पुष्ट्यैसूतेसस्यानिमेदिनी । नाक्रामन्त्यब्धयःसीमांयच्चत्वन्महिरैवसः
अणिमादिमहासिद्धिनिःसाधारणवैभवः । कथं त्वाममरैरन्यैरुपेक्षे सममिष्टुतम् ॥

विशुक्त्वे विस्मरास्त्वां स्मरामः सङ्कटेऽ पि च ।
न रोषो जातु भक्तेषु प्रसादः सर्वदैव ते ॥ ३० ॥

यदाविधित्सेर्भक्तित्वंयदाचप्रावृणोषिताम् । मोहबोधौ तदापुंसां कल्पेतेबन्धमोक्षयोः

इति स्तुतस्साञ्जलिबद्धपाणिना पतिः पशूनामथ चक्रपाणिना
कृतापहासे च सरोजसम्भवे मदोद्धते प्रादुरभूद्दयानिधिः ॥ ३२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्त्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहत्म्य उत्तरार्धे शङ्करप्रादुर्भाववर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः

ज्योतिर्लिङ्गादाविर्भूतायशङ्करायविष्णुकृताप्रार्थना शङ्करद्वाराब्रह्मणेछत्र करणेऽसन्तुष्टिः ब्रह्मणाशिवस्तुत्युद्यमवर्णनश्च

नन्दिकेश्वर उवाच

तेजःस्तम्भं विनिर्भिद्यसन्ध्याभ्रमिवचन्द्रमाः । कैलासकूटधवलं वृषेन्द्रमधितस्थिवान्
जटाजूटवता बालचन्द्रचूडेन मौलिना । कपालमालिकां वैधीं स्रजं चारग्वधीं दधत्
नागकुण्डलिभिः फालफलकोद्भासिलोचनैः । पञ्चभिर्वदनैर्दीप्तैः क्ष्वेडकल्माषकन्धरैः
शूलं कपालं डमरुं सारङ्गं परशुं धनुः । खट्वाङ्गममलं खड्गं दोर्भिर्नागञ्च धारयन्
२ वसितोद्धूलिताकारो गजचर्मोत्तरीयवान् । सर्वालङ्कारसम्पन्नः सर्वदेवैरभिष्टुतः
परिधानीकृतव्याघ्रचर्मा ताभ्यामदर्शि सः । रूपं दृष्ट्वा स आनन्दं ननर्त्त नलिनेक्षणः ॥

न किञ्चिदपि जानानो मुमोह च सरोजभूः ।। ७ ॥

दृशाऽभिनन्द्य माधवं प्रसन्नया महेश्वरः । अथोदतिष्ठिपच्च तं सहुङ्क्रियश्चतुर्मुखम् ॥
जगाद चाधिकारितामदाद्युवांसमुद्धतौ । न लज्जितव्यमत्रवामयं क्रमोऽधिकारिणाम्
परीक्ष्य वैभवं मम प्रबोधवानभूद्धरिः । अयं न जातु पद्मभूश्छलन्मनो दुरात्मवान् ॥
अशासि पञ्चवक्त्रता यदोपहासितो ह्यहम् । पुनःस्वपुत्रिकारतिर्मयैष शिक्षितोऽभवत्
तृतीय एष मन्तुरप्यहो कथं नु सह्यते । तदस्य तुःप्रतिष्ठया क्वचिन्न भूयतां विधेः ॥
अथं च केतकच्छदो यदाप कूटसाक्षिताम् । अतः परंनजातुतन्ममैतु मूर्ध्नि संस्थितिम्

शप्त्वैवमेतौ गिरिशः प्रीत्या विष्णुमभाषत ॥ १४ ॥

श्रीमहेश्वर उवाच

वत्स ! मा भैः प्रसन्नोऽस्मि भवते भक्तिशालिने ।
ननु त्वमङ्गान्मे जातस्सात्त्विकोऽसि विशेषतः ॥
माहेश्वराग्रगण्योऽसि जगत्यां हि यथा पुरा ॥ १५ ॥

न तवाऽतः परं जातु भक्तिहानिर्भवेन्मयि । प्रतिक्षणं वर्द्धमाना कल्पते च विमुक्तये ॥

इत्यनुग्रहकृतं त्रिलोचनं भक्तिभाजि निरहङ्क्रिये हरौ ।
भीतिमानवनतः स्वयं विधिः स्तोतुमारभत क्लृप्तवन्दनः ॥ १७ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मकृतशिवस्तुत्युद्यमवर्णनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः

ब्रह्मकृतस्तवमनुशिवप्रसादेनब्रह्मविष्णुभ्यांवरप्रदानं शिवाज्ञयाऽरुणाचलेश-मन्दिरनिर्माणम्

ब्रह्मोवाच

देवदेव तवैश्वर्यं केन शक्येन वेदितुम् । विना भाग्यैक्यसुलभं भवदीयमनुग्रहम् ॥ १ ॥
अकर्तृ काणिवाक्यानिऐश्वर्यन्तेनिरत्ययम् । नस्तोतुंशक्यतेकिन्तुनमस्कुर्वन्तिदूरतः

को विष्णुः कोऽहमेते वा दिक्पाला वासवादयः ।
त्वमेव देव कर्त्ताऽसि जगत्सृजनरक्षयोः ॥ ३ ॥

पतिस्त्वं पार्वतीनाथपशवोवयमप्यमी । बद्धुंपाशेन मोक्तुम्वात्वमेवास्मान्प्रगल्भसे ड्विंशत्तत्त्वरूपस्त्वमभितश्चाभिवर्त्तसे । को विदःकोविनिर्णेतुंतवयाथात्म्यमीश्वरः किरातः किल देवस्त्वंसारमेयैःकिलागमैः । षड् वर्गहिंस्रान्संहर्तुं करोष्याखेटकौतुकम् देवदक्षाध्वरे पूर्वं वीरभद्रस्त्वदाज्ञया । कां कां शिक्षामकार्षीन्नइतिकाऽपि विडम्बना तव कालाग्निरूपस्य सर्वब्रह्माण्डदाहिनः । पोषणात्पुष्पचापस्य प्रायो जिह्रेति शेमुषी कृतापराधः शूलेन त्वयादीर्णांजलन्धरः । अन्तकोऽन्धकदैत्यश्च प्रतिवीरश्चकोऽस्तिते अधारयिष्यत्कण्ठेनकालकूटं न चेद्भवान् । कथं च धारयिष्यामोवयंसर्वेऽपिजीवितम् देवदारुवने पूर्वं मुनीन्केवलकर्मठान् । प्रक्षोभ्य धूर्तवेषस्त्वंदययाऽन्वग्रहीस्तथा ॥११॥

अङ्घ्रिणाक्रान्तवान्नो चेदत्युग्रां त्वमपस्मृतिम् ।
तयाक्रान्तमिदं कृत्स्नमन्धकारायते जगत् ॥ १२ ॥

अर्धनारीश्वरं रूपं त्वयाचेन्न प्रकाशितम् । प्रभवामि कथं स्रष्टुं जगदेतच्चराचरम् ॥ भवता स्तम्भितःशम्भोसंरम्भाज्जम्भजिद्भुजः। कियन्तंहन्तकालन्तेजयस्तम्भइवस्थितः भिक्षोःकपालमापूर्यं रुधिरेणाऽऽत्मनो हरिः । शूलेनोत्क्षिप्य मुमुहे ह्येतत्त्वमवधारय न चेदशिक्षयः सर्वंशस्त्रास्त्राण्यनुकम्पया । निर्वापयेत्कथं वैरं क्रुद्धोऽपि जमदग्निभूः नृहरिं शरभाकारः समहार्षीन्न चेद्भवान् । स एव संहरेद्विश्वं हिरण्यकशिपोरपि ॥ त्वमाचकृक्षःकल्पाब्धौ कैवर्त्तोमत्स्यकच्छपौ । हरिं बद्धाऽहिराट्सूत्रैर्नृसिंहमथसूकरम् एकोने पद्मसाहस्रे स्वनेत्रेण कृतार्चनम् । शूलिन्सुदर्शनं दत्त्वा दैत्यद्विषमतूतुषः ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

स्तुत्यैवमस्य विष्णोश्चप्रार्थनेनप्रसेदिवान् । धूर्जटिःसृष्टिकर्तृस्त्वंपुनरस्याऽभ्यमन्यत समज्यासु द्विजानां च पूजनं चाऽन्वशिष्टवान् । उभावप्यब्रवोदेतौवात्सल्याच्चन्द्रशेखरः

श्रीशिव उवाच

वत्सौ युवां न ज्ञात्वैवं भूयो भवतमुद्धतौ । गुरुं स्मरन्तौमामेव जाग्रतं सृष्टिरक्षयोः इह प्रदेशे युवयोर्यन्मयाऽनुग्रह कृतः । पुण्यक्षेत्रमिदं पुंसां ततो मोक्षाय कल्पताम् योजनत्रयमात्रेऽस्मिन्क्षेत्रेनिवसतांनृणाम् । दीक्षादिकंविनाप्यस्तुमत्सायुज्यंममाज्ञया यदा तिरश्चामप्यत्र स्थावराणां च देहिनाम् । अबुद्धिपूर्विकाबुद्धिरपवर्गस्यजायताम् नृणां च दर्शनाद्दूरे कैवल्यं स्मरणेन वा । अस्तु वेदान्तविज्ञानं नसाध्यंनिष्प्रयासतः शुभाय तैजसीमूर्तिःस्थावराममशाश्वती । अरुणाद्रिरितिख्यातानित्यमेवाऽत्रवर्त्तताम् युगात्ययेऽपि नैवं तु मज्जयेयुर्महाब्धयः । न चालयेयुर्मरुतो न दहेयुश्च वह्नयः ॥

ज्योतिर्मयमिदं लिङ्गं ज्योतिःष्वपि न जातुचित् ।
क्रमन्तां निर्गमागत्या खेचराणि समन्ततः । २६ ॥

यस्यानुग्रहमिच्छामिजन्तोस्तस्याऽत्रसम्भवः ॥ देहान्तेकल्पतांमुक्त्यैविनोपनिषदीगिरः एष दूरात्प्रणामेन निकर्षाच्च प्रदक्षिणात् । अपि पापात्मनां पुंसामस्तुनिश्रेयसप्रदः ॥ अत्रैवनियतंवासाःसम्भवन्तिमहात्मनाम् । तस्मात्स्थलमिदंहित्वानगन्तव्यंकदाचन शोणाचलमनादृत्य क्वचित्स्थित्वाऽपिमुक्तये । तस्माद्युवांविधिहरीवसतंचात्रनित्यशः

नन्दिकेश्वर उवाच

इत्युक्तवन्तं कामारिं प्रणम्य विधिमाधवौ । तौ व्यज्ञापयतां देवं दूरीभवदहङ्क्रियौ

विधिमाधवावूचतुः

एवमेतज्जगदाधार जगदाधारतांगतः । आस्तां गिरिरसौ किंतु तेजोह्यस्यसुदुस्सहम्
अतोऽयमुत्तमो रुद्र तेजः सामान्यशैलवत् । तिष्ठत्वभेद्यमहिमा निश्रेयसमहाखनिः ॥
विवृणोति निजं ज्योतिर्विश्वस्याऽस्य समृद्धये ।
प्रत्यब्दं कार्त्तिके मासि कृत्तिकासु दिनात्यये ॥३७॥
शर्मदोऽपिनृणांदेवशोणाद्रिस्तवशासनात् महत्त्वादर्चितुंशक्योनस्याद्भक्तस्यकस्यचित्
एतस्योपत्यकायां तदद्यारभ्यास्मदर्थनात् । देवेन सन्धिातव्यमवन्यां लिङ्गरूपिणा
तच्चारुणगिरीशानमावामाराधयावहे । अभिषेकानुलेपाद्यैरुपचाररैर्यथाविधि ॥४०॥
सन्त्यत्र केशराश्चूता नागपुन्नागकेसराः । आरग्वधाः कुरबका मालूराः पाटलाअपि
अत्रैव सन्निधातव्यं देवदेव दयानिधे । यतस्त्वद्भक्तिदार्ढ्यं नौ भवतात्त्वदुपासनात् ॥
नान्यथा चित्तशुद्धिर्नौ देवेऽप्येवं प्रसेदुषि । अनाद्यविद्यावृतये यो भविष्यतिनित्यशः
शोणाद्रेः पूर्वदिग्भागे स एष भृशमुन्नतः । स एवाऽलं निवासाय देवस्य हृदयङ्गमः॥
साङ्गवेदा धर्मशास्त्रं पुराणानि शिवागमाः । कृत्वाच सकलाःप्रोक्ताभवतैवभवावयोः
निःश्रेयसाय भक्तानांत्वयैव गुरुरूपिणा । अष्टाविंशतिराख्याताआगमाःशैवसञ्ज्ञिताः
तेषुकस्य प्रकारेणकुर्वाणौत्वदुपासनाम् । कदाप्यज्ञानजामार्तिंनाऽधिगच्छाव शङ्कर ।

नन्दिकेश्वर उवाच

इति तौ धातृगोविन्दौ पादपद्मावलम्बिनौ । जगाद करुणामूर्त्तिर्जगतीभृत्सुतापतिः

श्रीमहादेव उवाच

युक्तमुक्तमिदं भद्रौ मयाऽप्येवं मनीषितम् । कामिकोक्तेन मार्गेण मामर्चयितुमर्हथः॥
मोहतो विस्मृता मन्ये भवद्भ्यां शैवसंहिता । अधुना मत्प्रसादेन पुनरुद्भासतां हृदि॥

नन्दीश उवाच

इत्युक्त्वा श्रीशवागीशौ गिरिशोऽन्तरधादथ । तदा प्रादुरभूत्तत्रलिङ्गं किमपि मङ्गलम्

तच्चाऽवलोक्यसाश्चर्यौमुकुन्दकमलासनौ । मुहुः प्रणम्यसानन्दंप्राच्यर्यतुष्टुवतुश्चिरम्
तावकारयतां शोणगिरिनाथस्य चाऽऽलयम् ।नानाशिल्पाद्भुतंविश्वकर्मणा प्रचयेनच
खानयामासतुस्तत्र सरः किमपि पावनम् । अभिषेकाय देवस्य सर्वतीर्थमयं नवम् ॥
अरुणाख्यं पुरं चारात्कल्पयामासतुश्चिरम् ।
सिद्ध्यै नोत्कण्ठते लब्ध्वा कैलासायाऽपि धूर्जटिः ॥ ५५ ॥
तस्यां ब्रह्मर्षयो देवा गन्धर्वादिव्ययोषितः । सिद्धविद्याधरा यक्षाः पौरत्वंसमुपाययुः
तीर्थानि धार्यं कूपत्वं गङ्गाद्याःसरितस्तथा । नन्दनादीनि च वनान्यभवन्निष्कुटत्वतः
गोलोको गोगोष्ठतयानैगमत्वंकिलागमाः । शैलाश्चगोपुरादित्वंस्मृतयोविधितांययुः
भूताः प्रेताः पिशाचाश्च वेतालाः कटपूतनाः । प्रपन्ना मानुषं देहंतस्यांकिलपृथग्जनाः
देवोऽपि धूर्जटिस्तस्यां कौतुकी सिद्धरूपधृक् ।
योगित्वंसमुपास्थाय मात्राकौपीनमुण्डधृक् ॥ ६० ॥
न केनचिदविज्ञातः सदा सर्वत्र दीप्यति । तौ च केशवलोकेशौजटिलौभस्मगुण्ठितौ
दान्तौ शोणाद्रिनाथं तमर्चयामासतुश्चिरम् ।तत्रत्यानाञ्च सर्वेषांवर्णानामानुगुण्यतः
दीक्षादिकानि चक्राते स्वयमाचार्यतां गतौ । कमेण हृतनिर्माल्यौ सर्वागमरहोविदौ
प्रातः स्नात्वा समाहृत्य पुष्पपत्रादिकं फलम् । मन्त्रंचारुणनाथस्यततएव रहः श्रुतम्
जञ्जल्पाकौ जजपतुः सर्वमन्त्राधिकं सदा । धूपप्रदीपनैवेद्यैर्गीतवादित्रनर्तनैः ॥६५॥
प्रदक्षिणानमस्कारैर्मुद्राबन्धैर्नवैर्नवैः । आसनेन च मूर्त्त्या च मूलेन च यथाविधि ॥
पञ्चब्रह्मषडङ्गाद्यैरर्चयायासतुः शिवम् । एवं वर्षसहस्राणि षोडशारुणशङ्करम् ॥६७ ॥
वेधाविष्णू समाराध्य शिवज्ञानमवापतुः ॥ ६८ ॥
इतीदमश्रावि मया रहस्यं पितुः शिलादस्य मुखात्पुरा यत् ।
निवेदितं चाऽद्य तदेव तुभ्यं किमन्यदाकर्णयितुं मनीषा ॥ ६९ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मविष्णुकृतारुणाचलेशमन्दिर-
वर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः

शिवपार्वतीविहारवर्णनम्

सूत उवाच

इति श्रुत्वाऽस्यवचनं मार्कण्डेयोऽभ्यभाषत ।

मार्कण्डेय उवाच

श्रुतमेव मया देव ! श्रोतव्यं भवतो मुखात् ॥ १ ॥

तथापिकौतुकेनाहमाक्रान्तोमुनयोऽप्यमी । गौर्याकथंतपस्तप्तंमहादेव्याऽत्रकथ्यताम्

नन्दिकेश्वर उवाच

कथयापि तदप्येतद्यथाऽधिगतमात्मना । शृणु त्वमवधानेन मार्कण्डेय महामते ॥३॥
ननु जानासि तत्पूर्वं यथा दाक्षायणीं शिवः । उपयेमेसतीं नाम सतीनामधिदेवताम्
यथा च सा क्रुधा भर्तुर्द्रुहि दक्षप्रजापती । योगादहासीदात्मीयंवपुरित्यपि ते श्रुतम्
तदा हराज्ञानिघ्नेन वीरभद्रेण यत्कृतम् । अध्वरध्वंसनं दक्षस्याऽपि ते विदितं महत्
अश्रौषीस्तस्यदक्षस्यगणैःशीर्षासखण्डनम् । ब्रह्माच्युतेन्द्रमुख्यानांदेवानामपिशिक्षणम्
दन्तघातं रवेः पाणिपाटनं जातवेदसः । अदितिप्रभृतीनाञ्च दिव्यस्त्रीणां पराभवम्
सा च देवी पुनर्जन्म लेभे हिमवतो गृहे । उमेति पार्वतीत्याख्यां द्वितीयां बिभ्रतीपुनः
देवः स्थाणुवने ताञ्च परिचर्यापरां रहः । अरुरोचयिषुः काममधाक्षीत्कालवह्निना ॥
जितेन्द्रियश्च तं देवं काऽपियातंगणैःसह । तपोभिस्तोषयामास गौरी शिखरवासिनी

उपयम्याऽथ तां देवो वृत्तान्तैश्चित्तखण्डिभिः ।

रमयामास चैकान्ते मोदस्वेति विलासिनीम् ॥ १२ ॥

वैधव्यखिन्नयारत्याप्रार्थिताशैलनन्दिनी । कामपीठेतपस्यन्तीकामंप्रत्युददीपयत् ॥
पुनश्च मेनया मात्रा पित्रा च हिमभूभृता । आनीता भवनं भर्त्रा साकंचिरमरंस्तसा
तदाशुम्भनिशुम्भाख्यौ लेभाते वेधसो वरम् । देवदानवमर्त्येषुमास्तु नौ पुरुषान्मृतिः

इति तद्वचनं श्रुत्वा जातत्रासैः सुपर्वभिः । अभ्यर्थितोऽवदद्देवो रहश्चक्रधरादिभिः ॥
माभैष्ट भद्र कालेन तथा प्रतिविधीयते । यथा निषूदितौ स्यातां तादृशौ दानवाविति
दत्ताऽभयान्मुकुन्दादीन्विसृज्याऽन्धकसूदनः । अन्तःपुरगतो रेमे देव्या सह यथापुरा

कदाचिन्मर्मलक्ष्येण प्रीत्या कालीति निन्दिता ।

तस्य प्रीत्यै कालिका च त्वचमेवाऽजहान्निजाम् ॥ १६ ॥

यत्रोत्क्षिप्तवती चर्म स्वेच्छया परमेश्वरी । महाकाशीप्रपाताख्यं तदभूत्क्षेत्रमुत्तमम् ॥

सा च त्वक्कौशिकी नाम्ना काली विन्ध्याद्रिवासिनी ।

तपस्यन्ती वृषस्यन्तौ तौ जघान महासुरौ ॥ २१ ॥

देवी च गौरी शिखरे तस्मिन्नेव मनोहरे । तपोभिर्लब्धगौरीत्वाद्भर्त्तारं समतोषयत्
क्रमेण दौहृदवती भूत्वा प्रासूत पार्वती । गजाननं च हेरम्बं सेनान्यं च षडाननम् ॥
तौ चागमविदः प्राहुर्नारायणचतुर्मुखौ । पूर्वापराधशुद्ध्यर्थं देवीगर्भसमुद्भवौ ॥२४॥
वर्धमानौ च तौ बालौ पित्रोरालोकमानयोः । मग्नयोरिववर्षाब्धौ प्रेमग्रन्थिरभूद्दृढा
जातु वीणानिनादेन कदाचिच्चित्रलेखनैः । विजह्रतुश्शिवौ स्वैरमेकदा मण्डनैर्मिथः ॥
जातुविद्यागमालापैःकदाचिच्चित्रवस्तुभिः । एकदालोकवृत्तान्तैर्दम्पतिभ्यांविनोदितम्
पुष्पावचयनैर्जातु कदाचिद्वारिखेलनैः । अदीव्यताञ्च रागार्द्रौ दोलाकेलिभिरेकदा ॥
मैनाकेनाऽर्चितौजातु मेनया जातु पूजितौ । जात्वर्हितौ हिमवतादम्पतीतौविनोदितौ
जातु द्यूतविनोदेन गीतगोष्ठ्या कदाचन । एकदादानलीलाभिःशिवौचिक्रीडतुश्चिरम्
द्यूतनिर्जितमाच्छिद्य पत्युरुत्सङ्गतां गतम् । वलयीकृतमेणाङ्कं ताटङ्कीकृतवत्युमा ॥

इति तौ पितरौ चराचराणां निवसन्तौ कनकाचलादिकेषु ।

रुचिरेषु पदेषु कामभोगानतिहृद्यान्सुचिरं किलाऽन्वभूताम् ॥ ३२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे शिवपार्वतीविहारवर्णनं
नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

———

अष्टादशोऽध्यायः

पार्वतीकृतारुणाचलेश्वरपरिचरणवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

गार्हस्थ्यं बिभ्रती भर्तुरेकाम्रतलवासिनः । पक्वान्नपानैस्सा तत्र पर्य्यतर्पयत प्रजाः ॥
जातु सन्ध्यानुसन्धानमुकुलीकृतलोचनम् । बद्धाञ्जलिपुटं देवमद्राक्षीदद्रिनन्दिनी ॥२॥
ध्यायते नूनमधुनाकाऽपि सौभाग्यशालिनी । क्रियते यन्मयि प्रेम तन्मन्ये वञ्चनंमहत्
कथंविज्ञायतेपुंसांकुटिलामानसीस्थितिः । मिथ्योपचाराद्दक्षेण वञ्चितास्म्यमुनाभृशम्
मयिदाक्षिण्यमेवाऽस्यमन्येमनसि चेद्ग्रहः । जनः सौभाग्यवान्यस्माद्भवतिस्नेहभाजनम्
अद्यप्रभृति ते दासस्तपोभिःक्रीतइत्यपि । मुग्धेन्दुशेखरेणाऽस्मिविप्रलब्धास्मरारिणा
असमानानुरागेषु नारीणां मूढचेतसाम् । सौभाग्यगर्वो लोकेषु परिहासाय केवलम्
इति प्रणयरोषेण देव्याः कलुषचेतसः । हव्यवाहातपालीढमिवाननमलक्ष्यत ॥ ८ ॥
बाष्पवारिप्लुते तस्या आताम्रे च विलोचने । नीलोत्पले जलापूर्णे इव भृशं विरेजतुः
यत्तस्याधीनतिलकं भ्रुवोर्युगमभज्यत । द्वेधाकृतमिवाऽदर्शि मन्मथस्य शरासनम् ॥
अन्तर्मन्युभरेणाऽस्याःकम्पतेस्माऽधरच्छदः । मुहुःप्रवालस्थायीवरक्ताशोकस्यपल्लवः
अतीव रज्यमानं तत्पार्वत्या गण्डमण्डलम् । शाणावघर्षमाणिक्यदर्पणप्रतिमं बभौ
अन्तर्वेपथुतौ तस्याश्चकम्पाते पयोधरौ । पद्मकोशाविवान्तःस्थचञ्चरीकप्रचालितौ ॥
अचिन्तयच्च सम्भूय सौभाग्याभावतो ननु । ममायमन्यस्त्रीचिन्तां कुरुते चन्द्रभूषणः
तदेषाकाऽपियास्यामिकिमत्राऽस्त्येकयामम । तपस्यन्तेचसौभाग्यमर्जनीयंमयाऽधुना
निमीलिताक्षिण्येवाऽस्य गन्तव्यंनिभृतंमया । न चेन्मांवारयत्येषकण्ठादुपरिभाषितैः ॥
वत्सौ तु वर्धयत्येव गङ्गेयमतिवत्सला । देवस्तु न स्मरत्येव मामयत्नोपरायणः ॥

इति निश्चित्य देवस्य पार्श्वादाशु निवृत्त्य सा ।
अनिर्दिश्य दिशं काञ्चिद्यातुं व्यग्रा प्रचक्रमे ॥ १८ ॥

चलावती माल्यवती मालिनी विजया जया ।
वारिता अपिसंरम्भात्स्वामिनीमन्वयुःस्वयम् ॥१९॥

तत्र साऽपि गिरीन्पुण्यान्वनानि नगराणिच । सरांसि सरितश्चैषाविचचारसमन्ततः
भ्रमन्ती सह्यपादेषु द्राविडाख्ये सुनीवृति । तीर्त्वा शक्त्यापगां देवीविजयांसमभाषत

दृश्योऽयं नातिदूरेण पुरस्तात्सकलारुणः ।
शृङ्गैस्सँल्लक्ष्यतेऽष्टाभिर्नूनंमाहात्म्यवान्गिरिः ॥ २२ ॥

उपत्यकासु चैतस्य दृश्यन्ते तापसाश्रमाः । अतीव पावनाःशान्ताःपुण्यारण्यमनोहराः
गत्वा निरूपयामस्तानिमान्पुण्याश्रमान्वयम् । प्रसीदतितरां चेत एषां सन्दर्शनेन मे
एवमाह्लादयन्त्यालि क्रमेण गिरिनन्दिनी । तस्याद्रेर्जग्मुषा पार्श्वमपश्यत्कञ्चिदाश्रमम्
लूतास्तंतून्नयन्त्यत्रकुम्भीराः शैवलान्यपि । पिशून्पुष्णन्तिनीवारैःसफरान्भूरिमायवः
हरन्त्यवकरान्वालैश्चमराःस्फीतरोमभिः । समीकुर्वन्ति चोद्भूतैर्विषाणैर्यत्र सैरिभाः

वानराः फलपुष्पाणि मधुपत्राणि भल्लुकाः ।
क्रोडाः स्नानीयमृत्स्नां च यत्रर्षिभ्यो नयन्त्यहो ॥२८॥

काकोलूकैः शुकश्येनैर्मृगव्याघ्रैर्हरिद्विपैः । कलापिसर्पैर्यत्राखुमार्जारैः सौहृद्रं श्रितम्
हूयमानपुरोडाशद्रव्यसौरभ्यहारिणी । यत्र द्रुमान्तरालेभ्योधूम्या निर्याति पावनी ॥
पठन्ति शतरुद्रीयंयत्रवायसवैरिणः । गृणन्तिकाकाःस्तोत्राणिसामगायन्तिसारिकाः

शाकशालिषु शार्दूलाश्चरन्ति च तथैव गाः ।
सिञ्चन्ति पुष्कराम्भोभिः कुम्भिनो यत्र पादपान् ॥३२॥

क्वचिच्च शोभने देशे पुण्ये पुण्यमनोहरे । ददर्श सा तपस्यन्तं यं कञ्चिदृषिसत्तमम् ॥
अधस्तात्सप्तपर्णस्य चित्रव्याघ्रत्वगासने । बद्धवीरासनं सम्यक्पावने कुशविष्टरे ॥
शालिशूकारुणाभाभिजटाभिभस्मपाण्डुरम् । अचञ्चलाभिर्विद्युद्भिरिव शारदवारिदम्
नासाग्रनिश्चलदृशं समप्रस्फुरिताधरम् । आवर्त्तयन्तं रुद्राक्षमालिकामग्रपाणिना ॥
प्रत्यग्रनिर्णेजनतो ह्यत्यश्यानदशाञ्चले । वसानं वल्कलयुगे सन्ध्याभ्रे भूभृतां यथा ॥
षड्वर्गहिंस्रबन्धाय स्थापितां वागुरामिव । उपवीतत्रयीमारादुरोगतस्य बिभ्रतम्
कृतोचितोपचारा सा तमप्राक्षीत्तपोधनम् ॥३८॥

पार्वत्युवाच

कस्त्वं कोऽयं गिरिवरो यत्र त्वं कुरुषे तपः ।।३९।।

स चाऽऽहाऽरुणशैलोऽयं पुण्यक्षेत्रेषु पूजितः ।

गौतमोऽहं मुनिर्मुक्त्यै तपसाऽऽराधये शिवम् ।।४०।।

इत्युक्त्वा विजयादीनां मुखेनैनामुमांविदन् । प्रणम्यभक्त्याबहुशोनीतवानुटजंनिजम्
कन्दमूलफलादैश्च कृता'तिथ्यामिमां मुनिः । जगन्मङ्गलमूलाय'तपसे चाऽन्वमन्यत ।।
ज्योतिःस्तम्भस्यसम्भूतिमारभ्याऽनुक्रमेणसः । जगादचास्यैशोणाद्रेर्महिमानमशेषतः

शोणाद्रेः पूर्वदिग्भागे स्थलीश्वरमितिस्थलम् ।

यत्र सन्निहितः शम्भुर्ज्योतिर्लिङ्गात्मतां गतः ।।४४।।

वैकुण्ठपरमेष्ठ्या'दिगीर्वाणनिबिडीकृते । न तत्र मे तपः कर्तुमव्याक्षेपेण शक्यते ।।४५।।
अयं शोणगिरेः पादः प्रवालाचलनामवान् । पुण्यारण्योपरुद्धत्वाद्रहस्यत्वं विगाहते
तत एवा'हमत्रैव प्रतिष्ठाप्य त्रिलोचनम् । आराधये यथाशक्ति तपोभिःकल्पितात्मभिः
ममाऽऽश्रमसमीपेऽस्मिन्पुण्यक्षेत्रमिदंमहत् । क्रियतामाश्रमोदेव्याकर्त्तव्यंहितपश्चिरम्
मुनेरेवमनुज्ञानात्कृताश्रमपरिग्रहा । उदयुङ्क्त तपः कर्त्तुं सुमहत्पर्वतात्मजा ।।४६।।
आश्रमं रक्षितुं सत्यवतींकाननवासिनीम् । सुभगांधुन्धुमारिंचप्रागाद्याशास्वतिष्ठिपत्
तपोवनस्य सर्वस्य रक्षार्थं सा समादिशत् । दुर्गामनर्गलस्फूर्तिमाज्ञानिर्वाहणक्षमाम्
अनन्तरं सा धम्मिलं मन्दारप्रसवोचितम् । जटाभरत्वं तपसे गमयामास पार्वती
हंचचिह्नदशं हित्वा दुकूलं मिहकालघु परुषं सुकुमाराङ्गी परिधत्तेस्म वल्कलम् ।।
अपि प्रसूनावचयनिस्सहाङ्गुलिपल्लवा । अलावीदतितीक्ष्णाग्राण्यविकारं कुशानि सा
वज्रसूचिनिभैरङ्गैरवच्छिन्नानि कण्टकैः । शिरीषमृद्वीशाण्डिल्यपल्लवान्युच्चिकाय या
पावन्यां कमलानद्यां प्रातर्विहितमज्जना । अर्चयामास रक्ताब्जैर्यथाविधि विभाकरम्
दर्भाक्षततिलोन्मिश्रैर्गौरी श्रोनदिवारिभिः । देवी निर्वर्त्तयामास देवर्षिपितृतर्पणम् ।।
वालुकामण्डले सूर्यमावाह्याऽभ्यर्च्य पङ्कजैः । कृतप्रदक्षिणा गौरी प्रणनाम सहस्रशः ।।
स्वयमेव प्रतिष्ठाप्य लिङ्गं किमपि शङ्करम् । आगमोक्तेन विधिना पूजयामास पार्वती

आसनेनच मूर्त्याचमूलेनाङ्गैश्चसारविम् । दण्डिपिङ्गलमुख्यांश्च शक्तीर्दीप्तादिकाअपि
तत्तद्दिक्षुचसोमादीन्ग्रहान्धेन्वादिमुद्रया । तेजश्चण्डेचाऽर्चयित्वानिर्माल्यञ्चन्यवेदयत्
अर्घ्येणाऽतीवशुद्धेन सम्प्रोक्ष्यचसमन्ततः । द्वारवास्तु समभ्यर्च्यन्यासानपिचकारसा
भूतशुद्धिंविधायाऽन्वगन्तर्यागंचकारसा । हृदिपद्मासनेचाऽर्च्यज्ञानधर्मादिकान्क्रमात्
शक्तीर्दलेषु वामादीर्दलाऽग्रे सूर्यवेधसौ । केसराऽग्रे सोमविष्णू कर्णिकाग्रेऽग्निधूर्जटी
तदूर्ध्वे शक्तिचक्रं च विन्यस्तब्रह्मपञ्चका । अङ्गैर्दत्त्वा च पाद्यादीनुपचर्याभिषिच्य सा
प्रादाच्चन्दनपुष्पादि धूपदीपप्रदायिनी । भूयोऽपि पञ्चब्रह्माणि षडङ्गान्यप्यपूजयत् ॥
तत्तद्दिक्षुचशक्रादीन्वज्रादींश्चविधानतः । कृत्वा सर्वोपचारांश्चवितताराऽष्टपुष्पिकाम्
पञ्चवक्त्राणि चाऽभ्यर्च्यकृतचण्डेश्वराऽर्चना । प्रदक्षिणाप्रणामाद्यैर्नित्यंशिवमपूजयत्
शिवागमोक्तविधिना द्रव्यैःसौभाग्यदायिभिः । सा जुहावचपूजान्तेप्रणातेजातवेदसि
परिकल्पितोपचारा च कन्दमूलफलादिकैः स्वयं कृतोपचारैयमतिथीनभ्यपूजयत् ॥
अङ्गुष्ठाऽग्रेण तिष्ठन्तीग्रीष्मेपञ्चाग्निमध्यतः । हृदेचशिशिरेचन्द्रपीयूषाप्यायिताऽभवत् ॥
वर्षरात्रीषु धाराभिः सह वारिधरा पुनः । सौदामिनीव ददृशे तमसि स्तिमिताकृतिः
पाणिपादेन पद्मानि मुखेन च कलानिधिम् । प्रदर्शयत्यनायासान्निन्येसाहैमनीनिशाः
नीवारबीजदानेन सा मृगानप्यपोषयत् । अज्ञातहिंसाभिभवानाश्रमोपान्तवर्तिनः ॥
कृतालवालसलिलैः सुबालाकलशाहृतैः । वात्सल्याद्वर्द्धयामासपूर्णापूनाऽऽश्रमपादपान्
प्रदक्षिणां कृतवती शोणशैलं गिरीन्द्रजा । सा मनोरथसंसिद्ध्यैनित्यंसह सखीजनैः
पञ्चाक्षरीं जजापैषा शिवस्तोत्राण्युदैरयत् । दध्यौ च देवं मनसा शोणपर्वतरूपिणम्

अनुदिनमरुणाचलेश्वरं सा प्रणतवती विहितप्रदक्षिणाद्यैः ।

शिवनिगमविधानवेदिनी सा व्यरचयदद्रिसुता चिरं तपस्याम् ।।७८।।

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे पार्वतीकृतारुणाचलेश्वरपरिचरणवर्णनं नामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

———

एकोनविंशोऽध्यायः

देव्यास्तपश्चर्यायांदुर्गाकृतमहिषासुरवधवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

तावत्कुतश्चिदाकर्ण्य तत्रस्थां महिषासुरः। अवज्ञातसुरारातिर्विध्वंसितपुरन्दरः ॥१॥
सर्वंलोकजयी सिद्धविद्याधरभयावहः। दुर्निग्रहो वरादासीच्छस्त्रास्त्रैरखिलैरपि ॥
तीक्ष्णानामपि शापानामप्यगोचरतां गतः। दर्पेद्धिर्दानवैर्दैत्यैः कौणपैश्च निषेवितः
दूषको मुनिपत्नीनां धर्ममार्गोपघातकः। बलात्पुलोम्नो नमुचेर्वृत्रादपि बलाधिकः ॥

हिरण्यकशिपोर्वंश्यो हिरण्याक्ष इवाऽपरः।
तां विलोभयितुं काञ्चित्प्राहिणोत्किल दूतिकाम् ।५॥

ततः सा तापसीवेषधारिणी गिरिजां प्रति। सखीसमक्ष एवेदमुवाचाऽनुचितं वचः
अरारु भीषणे भीरो निवसस्यत्र किं वने। विहर्तुमुचिता रम्येष्ववरोधनवेश्मसु ॥
किमर्थं वाऽद्य चित्तं ते यौवने भोगनिःस्पृहम्। निवेशितं तपसिच दैवतैरपि दुष्करे
हंसतूलमयीं शय्यां मुक्तामयवितानिकाम्। हित्वा किमितिमृद्वङ्गिसुप्यतेपरुषाश्मसु
तपोजडोमृडोदिष्ट्याप्रागेवास्तित्वयोज्झितः। तवानुरूपोनैवान्योविद्यतेदिविषत्सुच

किन्तु त्रैलोक्यनाथोऽस्ति महिषो दानवेश्वरः।
यदि द्रक्ष्यसि तं सुभ्रु ! त्यक्ष्यस्येव क्षणात्तपः ॥ ११ ॥

किं निह्नवेन नन्वेष श्रुत्वा सर्वं चिरात्प्रभुः। स प्राहिणोदुपानेतुं दूतिकांमांस्मरातुरः
इत्यत्यन्तविरुद्धंतांब्रुवाणामसमञ्जसम्। देव्याश्चित्तस्थितिंज्ञात्वाविजयानिरकासयत्
सा चातिरोषेण कृतप्रतिज्ञा दैत्यरूपिका। गत्वा विदितवृत्तान्तमकरोन्महिषासुरम्
सोऽपि तत्सर्वमाकर्ण्यरुषाऽतीवारुणेक्षणः। देवीं जिघृक्षुरभ्यागाद्वृतोदैतेयकोटिभिः
स्यन्दनैर्द्विरदैरश्वैः पत्तिभिश्च समन्ततः। भुवमाच्छादयामास ध्वजैश्च गगनान्तरम्
क्ष्वेलितैर्वाद्यघोषैश्च नभःस्फुटदिवाऽभवत्। पादाघातैश्च दैत्यानांविदद्रे वसुधातलम्

करालो दुर्द्धरस्तस्यविचष्णुर्विकरालकः। बाष्कलोदुर्मुखश्चण्डःप्रचण्डश्चाऽमरासुरः
महाहनुर्महामौलिरुग्रास्यो विकटेक्षणः। ज्वालास्यो दहनश्चेमे सेनान्योऽभिप्रतस्थिरे
कोलाहलमिमं श्रुत्वा देवी नियमविघ्नतः। शङ्किता दैत्यरंहत्यै दुर्गामादिशतिस्मसा
साऽरुणाद्रिरहोद्रोण्यामधिरूढा मृगाधिपम्। दीप्तायुधधरैर्दोर्भिः कालिकेव महीं गता
घनाघनरवोदग्रं सिंहनादमचीकरत्। स्फुरद्दन्तच्छदोपान्तं वल्गदङ्गुलिपल्लवा ।२२॥
स्वाङ्गेभ्यो योगिनीचक्रंमातरोऽप्यसृजन्रुषा। देव्याः प्रियायदैतेयसंहारार्हाःसहस्रशः
काश्चित्तवाऽरुणच्छायादण्डिन्योहंसवाहनाः। मुखैश्चतुर्भिराजग्मुःकोपप्रस्फुरिताधरैः
निर्ययुःकाश्चनक्रुद्धाज्वलत्त्रिशिखपाणयः। निस्वनद्भूषणाःपंसलल्लाटा वृषवाहनाः
निर्जग्मुरपराः सेनासहिताः शिखिवाहनैः। शक्तिदण्डाभयाकराः शतशः षड्भिराननैः
निश्चक्रमुः परास्तार्क्ष्यमधिरुह्याधिकक्रुधा। शङ्खचक्रधराः सूर्यचन्द्रमोभ्यां दिवोयथा
प्रतिष्ठन्ते ताथा व्याघ्रवाहाः कुवलयत्विषः। पात्रैः सद्घर्घरारावैर्बिभ्रत्यो मुसलं हलम्
रोषाऽरुणसहस्राक्ष्यो वलक्षद्विपवाहनाः। प्रतिस्थिरे शातकोटिशतकोटिधराः पराः।

अश्वारूढाः समापेतुरेकाः सौदामिनीनिभाः।
खड्गखेटकधारिण्यः कोपेन कपिलाननाः ॥ ३० ॥

ताश्चकोटिचतुःषष्टिमसुरानाश्रमाद्बहिः। अरुन्धन्प्रसभंध्वान्तराशीनिवरवेस्त्विषः
ततश्च योगिनीचक्रदानवानीकयोर्मिथः। प्रावर्त्तत रणं घोरं मुष्टामुष्टि कचाकचि ॥
सायकैर्योगिनीमुक्तैर्दलिता दैत्यमौलयः। आच्छादयन्महीपृष्ठं स्थलजानीव सर्वतः
प्रसस्रूरक्तसरितो लगत्कैशिकशैवलाः। लुठद्द्विपाठपाठीनाः स्मेरैर्देवीमुखाम्बुजैः ॥
वेतण्डतुण्डान्यारुह्य सौधानिवपिशाचिकाः। प्रचण्डताण्डवाःपीतरक्तमद्याश्चकाशिरे
कपालैर्दैत्यवीराणामधासुरसृगासवान्। क्रीडड्डमरुकाकारैर्डामरैर्योगिनीगणाः ॥३६॥
परिजह्रुस्तथान्त्राणि कङ्कोग्राःपाशशङ्कया। क्षुधिताअपिमांसानि सशङ्कान्यजहुःशिवाः
सिद्धविद्याधरोन्मुक्तमन्दारप्रसवासवैः। इयाय शान्तिं भूरेणुः सङ्ग्रामे क्षोभसम्भवः
विरेजुर्योगिनीमुक्तैर्दृहलग्नैर्द्विषां हयाः। अमर्षातिशयोत्क्षिप्तैः शल्यैः शल्यमृगाइव ॥
दण्डैः केचित्परे शूलैर्निशितैः केऽपि शक्तिभिः ॥

चक्रैरन्ये हलैरेके कतिचिच्छतकोटिभिः ॥४०॥

योगिनीनां परे खड्गैर्दलितादानवेश्वराः । निःशेषतामुपाजग्मुर्विनासेनाधिपान्निजान्
ब्राह्मीस्वयमुपागम्यविहितायोधनाऽवधीत् । करालंविकारालेनदण्डेनज्वलिताचिरात्
माहेश्वरी त्रिशूलेन सुचिरं कृतसङ्गरा । चकर्त दुर्द्धरस्याऽऽशु मूर्द्धानमतिरोषणा ॥
शक्त्यालुलावकौमारीचिक्षुरासुरमस्तकम् । चक्रेणचालुनान्मौलिविकरालस्यवैष्णवी

बाष्कलस्याऽऽशु वाराही मुसलेनाऽलुनाच्छिरः ।
दुर्मुखंचाऽऽशुवज्रेण व्यधादैन्द्रीगतायुषम् ॥ ४५ ॥

ख्यातंयस्याश्चनामेदंतयोरेवनिदूषनात् । चामुण्डाचण्डमुण्डौचमण्डलाग्रेणचिच्छदे
प्रचण्डचामरौ वीरौ महामौलि महाहनुम् । उग्रास्यविकटाक्षौच ज्वालास्यदहनावपि
अनुजग्मुः क्रुधा यान्तं युद्धाय महिषासुरम् । कालनेमिप्रभृतयोविप्रचित्तिमिवासुराः
शिरस्त्रवन्तो रथिनः सुनिषङ्गा धनुर्धराः । उद्धूतकटकाः प्रापुर्युद्धभूमिं चलद्ध्वजाः
समन्तात्पूरितदिशः सिंहनादैर्भयङ्करैः । पृषत्कवर्षिणो मातृमण्डलान्यभिदुद्रुवुः ॥

ताश्च तैर्बलिभिः कृत्वा सङ्ग्रामं निस्सहत्ववतः ।
दुर्गां प्रपेदिरे देवीं शरणं सिंहवाहनाम् ॥ ५१ ॥

उक्त्वा मायालुलायस्य दुर्जयत्वं दुरात्मनः । देवीं तां तुष्टुवुर्दुर्गामेवंसप्ताऽपिमातरः
योगनिद्रेतिरूपेण विष्णोर्नयनपद्मयोः । त्वया निलीयते देवि मधुकार्येव लीलया ॥
अमूमुहस्तं न तथा मातश्चमधुकैटभौ । कथं जघान तौ विष्णुस्तयोरेवाभ्यनुज्ञया ॥

त्वं कौशिकी न चेज्जाता मृत्युः शुम्भनिशुम्भयोः ।
कथं तु लोकपालानामैश्वर्यं देवि एष्यति ॥ ५५ ॥

विन्ध्यवासिनिविन्ध्येनकिमवन्ध्यंकृतंतपः । यत्र मैत्रीकिरातीभिरपिलभ्यात्वयासमम्
कापिशायनमापीतं धनदोपायनीकृतम् । त्वयाऽम्ब नीतं दैत्यानां रसैर्नियतमानवैः ॥
ब्रह्मणः सृष्टिशक्तिस्त्वं स्थितिशक्तिर्मधुद्विषः । अम्ब संहारशक्तिश्चरुद्रस्यापिप्रगल्भसे
यशोदानन्दजाता त्वमेकानंशेति नामतः । कंसाद्यसुरसंहारे हरेः साह्यं करिष्यसि ॥

त्वं विद्या त्वं महामाया त्वं लक्ष्मीस्त्वं सरस्वती ।

त्वं देवी पार्वतीशाऽपिदुर्गे किं वा न जायसे ॥ ६० ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

स्तोत्रेणाऽनेन मातृभ्यो दुर्गां दत्ताभयास्वयम् । महिषासुरयुद्धायसन्तुष्टानिर्ययौतदा
प्रचण्डमण्डलाग्रेण भिण्डिपालेन चामरम् । महामौलिं क्षुरिकया कर्परेण महाहनुम्
उग्रवक्त्रं कुठारेण शक्त्या विकटचक्षुषम् । ज्वालामुखं मुद्गरेण दहनं मुसलेन च॥६३
निहत्य महिषस्याग्रे सरोषं युध्यती स्वयम् । सिंहनादंमहाघोरं चक्रेण मुदिताशया ॥
अथात्यमर्षितो दुर्गां विशिखैर्महिषासुरः । विव्याध फालफलके स्तनयोर्गण्डयोरपि
ततो दुर्गाऽथ संरम्भात्प्रजहाराऽसुरेश्वरम् । बाह्वोर्वक्षसि वक्त्रेचक्षुरप्रैःप्रज्वलत्फलैः
ततो दैत्यस्त्रिभिर्दुर्गां जघानविशिखैर्मुखे । पञ्चभिः पञ्चभिर्बाह्वोर्द्वाभ्यांद्वाभ्यांचनेत्रयोः
एकेन सारथिं रथ्यानष्टभिः कार्मुकैस्त्रिभिः । चतुर्भिश्चध्वजंतस्यदुर्गाच्चिच्छेदसायकैः
पदातिरथ दैत्येन्द्रः शतघ्नींज्वलदाकृतिम् । कालदण्डप्रतीकाशां दुर्गांप्रतिविमुक्तवान्
हाहाकुर्वत्सु देवेषु विद्राणे मातृमण्डले । तामापतन्तीमादाय दुर्गा जग्राह लीलया ॥
कृपाणमङ्कुशं पाशंभुशुण्डींकरवालिकाम् । शङ्कुं शक्तिं गदांचक्रंतोमरंफलकंसृणिम्
परश्वधं भिण्डिपालं पट्टिशं लगुडंचसः । दुर्गां प्रति विचिक्षेपक्षयाम्भोदइवाऽशनिम्

आपतन्त्येव शस्त्राणि क्षिप्तान्यादाय वैरिणाम् ।
बभञ्ज पाणिभिः स्वैरं करिणीवेक्षुकाण्डकम् ॥ ७३ ॥

दुर्गोपवाह्यः सिंहोऽपि लाङ्गूलाग्रेण मुद्गितम् । दंष्ट्रया दारयामास प्रहरन्नखपङ्क्जैः।
क्षणं सिंहःक्षणंक्रोडःक्षणंव्याघ्रःक्षणंगजः । क्षणं च महिषोभूत्वादैत्योदुर्गामयोधयत्
महिषोऽथविषाणाभ्यां तीक्ष्णाभ्यामत्यमर्षितः । ताडयामाससिंहंचदेवीमपिमुहुर्मुहुः
क्षणं गगनमध्यस्थः क्षणं प्राप्तोमहीतले । क्षणं दिक्षु भ्रमन्प्राप्तःक्षणं चाऽदृश्यतांगतः
प्रार्थिता मातृचक्रेण दुर्गा महिषदानवम् । अमोघेन त्रिशूलेन दारयामाससस्मिता ॥
मुक्तघर्घरनिर्घोषो यावत्पतति दानवः । तावदस्य हठेनाङ्घ्रिस्कन्धपीठे न्यवेशयत् ॥
कण्ठपीडनतो यातजीवितस्याऽमरद्रुहः । छिन्नं मूर्द्धानमादाय पाणिनाऽथ ननर्त्त सा

इतिदुर्गया समिति कासरासुरे दलिते समस्तभुवनैककण्टके ।

ननृतुः सुराः प्रजहृषुर्महर्षयो ववृषुश्च दिव्यकुसुमानि वारिदाः ॥ ८१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे देव्यास्तपश्चर्यायां दुर्गाकृतमहिषासुरवधवर्णनंनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

विंशतितमोऽध्यायः

पार्वतीकृतारुणाचलेश्वरस्तुतिवर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

अहो महिषदैत्यस्य दुराचारत्वमीदृशम् । अहो दुरितहारिण्या दुर्गायाश्च पराक्रमः
एवं तया भद्रकाल्या निहते महिषासुरे । किं चकारगिरीन्द्रस्यनन्दिनीतपसिस्थिता

नन्दिकेश्वर उवाच

अनन्तरं सा हस्तेन दधतीदैत्यमस्तकम् । ननाम गौरीमन्येन पाणिना खड्गधारिणा
अथ हर्षेण नृत्यन्तीं तामालोक्यदयार्द्रया । दृष्ट्या देवी जगादैनांदन्तांशुद्योतिताम्बरा
त्वयाऽतिदुष्करंकर्म निर्मितं विन्ध्यवासिनि । जातं तवाप्रमात्रेण निष्प्रत्यूहंचमे तपः
अथैतन्माहिषं शीर्षमपवित्रं भयङ्करम् । जगत्पवित्रचारित्रे त्यक्तुमर्हसि हस्ततः ॥

इति गौर्योदिता दुर्गा जुगुप्साकुलमानसा ।
मूर्ध्नस्तस्य निपाताय व्यधुनोद्बहुशः करम् ॥ ७ ॥

तीर्थमुत्पाद्यतां देवि नवं पापविनाशनम् । तस्मिन्निमज्जनाद्दुर्गे प्रायश्चित्तं भविष्यति
इतीरिता गौतमेन दुर्गा दुरितशङ्किनी । पातयामास खड्गेन शिलापट्टमयोयसा ॥९॥
पातालावधि निर्भिन्नात्पाषाणतलतस्ततः । उदजृम्भत्तरङ्गाम्भः सच्चित्तमिव निर्मलम्
ममज्जसाऽपिगम्भीरेतस्मिन्नम्भसिपावने । नमःशोणाद्रिनाथायेत्युत्वामन्त्रमनुत्तमम्
तावन्महिषकण्ठस्थं लिङ्गं तद्गलितं तले । तटेप्रतिष्ठितंजातं पापनाशनसञ्ज्ञया ॥१२॥

उन्ममज्ज ततो दुर्गा तीर्थाम्भोधूतकल्मषा । निपपाताऽथ तत्पाणेर्महिषासुरमस्तकम्
कृतप्रदक्षिणा नत्वापापनाशनमीश्वरम् । पुरस्तादस्ति सा गौर्या गौतमेनाभिनन्दिता
एवं प्रत्यक्षनिरतपापां तां वीक्ष्य पार्वती । जगाद दीर्घतपसं जगतीधरनन्दिनी ॥१५॥
महिषासुरसंहारेऽञ्जसा स्वनुमतिः कृता । विन्ध्यवासिनीयमहो दुष्टमाहिषविग्रहम्
गृहीत्वा भक्षयामास तस्यलिङ्गमिदंशिवम् । प्रायश्चित्तं ततो ब्रूहि ममाऽपिमुनिसत्तम

गौतम उवाच

देवि सर्वजगत्सर्गस्थितिसंहारकारिणी । त्वद्ध्यानमेव जगतां सर्वपातकनाशनम् ॥
अथापि लौकिकं वृत्तमवलम्ब्य त्वयेरितम् । स्वकृतापि हि मर्यादानमहद्भिर्विलङ्घ्यते
अन्तःकरणकालुष्यक्षालिनी काचनक्रिया । कथ्यतेऽद्य मया मातरवधानंविधीयताम्
अरुणाद्रिरयंसाक्षादनलाद्रिस्तिरोहितः । ज्वलतिज्योतिषास्वेनकृत्तिकापूर्णिमानिशि
तत्सपर्यातपश्चर्याकार्याकात्यायनि! त्वया । तज्ज्योतिर्दर्शनात्सर्वमभीष्टंतवसिध्यति
इत्युक्ता गौतमेनाम्बा तदाप्रभृतिदारुणा । इयं च शिवभक्ता हि शिवपूजारता तदा ॥
तपश्चचार पञ्चानामग्नीनांमध्यमाश्रिता । चतुर्णां शिखिनांमध्येस्थितासूर्यनिविष्टदृक्
रेजे हैमी शलाकेव द्योतमाना गिरीन्द्रजा । अथाकृष्टेवपार्वत्याः प्रेमपाशैर्निरायतैः ॥
साकार्त्तिकीपौर्णमासीसमापेदेशुभा तिथिः । ततस्तस्यदिनस्यान्तेशृङ्गे शोणमहीभृतः
अदर्शि किमपि ज्योतिरनुपाधिकवैभवम् । तदर्थोपगतैर्ब्रह्ममधुभिद्वासवादिभिः ॥
उपास्यमानमभितो देवैर्दिव्यर्षिसङ्गतैः । तदनिन्धनमस्नेहमदशावर्तिसम्भवम् ॥२८॥
महाप्रदीपमालोक्य विस्मयम्प्राप पार्वती । कृतप्रदक्षिणा साऽथ प्रणमन्ती पदेपदे ॥
अरुणाद्रीश्वरं नाथं तुष्टा तुष्टाव शैलजा ॥ २९ ॥

नमस्ते मेरुचापाय कैलाशाचलवासिने । नीहारशैलजामात्रे शोणक्ष्माधररूपिणे ॥
वरुणादिसुराच्यार्य तरुणादित्यवर्चसे । अरुणाचलनाथाय करुणामूर्त्तयेनमः ॥
जय जह्नुसुताचन्द्रलेखालङ्कृतशेखर । सौन्दर्यमोहिताशेषमुनिपत्नीजनाशय ॥ ३२ ॥
जय शैलसुतासङ्गसम्भृतानङ्गवैभव । मायानारायणाभोगक्रीडाम्रेडनपण्डित ॥३३॥
जयसन्ध्यासमोपेतसम्भृतानन्दताण्डव । जयगीर्वाणगन्धर्वसिद्धविद्याधरार्चित ।३४॥

जय हेरम्बजनक ! जय षण्मुखवत्सल ! ।
जय हैमवतीप्रार्थ्य ! जय पार्थिवदुर्लभ ! ॥ ३५ ॥
इतिस्तुत्वा मुहुस्तस्मिञ्ज्योतिषि न्यस्तलोचनाम् ।
दृष्ट्वा देवीं दयाव्याजाद्विलिल्ये वृषभध्वजः ॥३६॥
लयित्वा निजमास्थाय रूपमुत्कटसुन्दरम् । आस्थायवृषभंदिव्यमग्रंदृष्ट्वाशिवांशुभाम्
मानातिरेकादपहाय सर्वमैश्वर्यमेवं तपसि प्रवृत्ताम् ।
मुग्धां पुनः सान्त्वयितुं गिरीशः प्रचक्रमे पर्वतराजपुत्रीम् ।।३८॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथममाहेश्वरखण्डान्तर्गते द्वितीये कौमारिकाखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे पार्वतीकृतारुणाचलेश्वर-स्तुतिवर्णनं नाम विंशतितमोऽध्यायः ॥२०॥

एकविंशतितमोऽध्यायः

शिवकृतंपार्वती प्रशंसनवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

तदा ब्रह्मा सरस्वत्या महाविष्णुश्च पद्मया । शक्रः पुलोमसुतया परे दिक्पालकाअपि गन्धर्वाप्सरसांसङ्घा वसवोऽपि सुरा अपि । त्रयस्त्रिंशत्कोटिगणाःपरेमुनिगणाअपि एकादशमहारुद्रा आदित्या द्वादशाऽपिच । भैरवाश्च पिशाचाश्च वेतालाः कटपूतनाः यक्षरक्षोरगा भूता ये चाऽन्येशिवकिङ्कराः । सन्तोषभाजःसर्वेऽपिविकटाकारवेष्टिताः परिवार्य महेशानं समाजग्मुः सहस्रशः । तद्वीराशंसनं दृष्ट्वा योगिनीदानवैः कृतम् ॥ अतीव विस्मयंभेजुःसर्वे कल्पान्तभीषणम् । कृतसान्निध्यमालोक्यदेवमानन्दयन्त्युमा चिररात्रप्ररूढां च तद्वियोगव्यथां जहौ । रोमाञ्चिता खिन्नमुखी वेपमाना घनस्तनी पादाङ्गुलीषु नयने विनिवेशयति स्म सा । वृषभादवरुह्याऽथ गृहीत्वैनां करे शिवः ॥
स्मितशारीरकण्ठश्रीप्रणयेनैवमब्रवीत् ॥८॥

शिव उवाच

व्याकुलीक्रियते देवि ! किमेवं कारणं विना ॥६॥
सर्वैराराधनीयेतिमयाऽऽपिघटितोऽञ्जलिः। किंनवेत्स्यावयोरैक्यंज्योत्स्नाचन्द्रमसोरिव अनादिसिद्धंदेवेशि तवेदं मौग्ध्यमीदृशम्। क्वेदं शिरीषमृद्वङ्गि ! शरीरं ते गिरीन्द्रजे
तपः समाध्यश्चेति क्व कर्कशजनोचिताः ।
नारायणोऽहं लक्ष्मीस्त्वं ब्रह्माऽस्मि त्वं सरस्वती ॥१२॥
वारुणीत्वंफणीन्द्रोऽहंरोहिणीत्वमहंशशी । स्वाहात्वंहव्यवाहोऽहंसूर्योऽहंत्वसुवर्चला जाह्नवी त्वं समुद्रोऽहंमेरुरस्मित्वमुर्वरा । पुलोमजा त्वं शक्रोऽहंत्वं रतिश्चित्तभूरहम्
बुद्धिस्त्वं राजराजोऽहं त्वं शमाऽहं समीरणः ।
पाथोधिपोऽहं वीचिस्त्वं प्रकृतिस्त्वं पुमानहम् ॥१५॥
विद्यात्वंवेदितव्योऽहंवाक्त्वमर्थोऽपिपार्वती । ईश्वरोऽहंमदंशाऽसित्वयैवाज्ञास्वरूपया सृष्टिस्थित्युपसंहारविधानानुग्रहेश्वरे । नभेदोऽतस्त्वया कार्यः पृथग्जनवदावयोः ॥ चित्प्रकाशात्मनोर्देवि स्वेच्छाधृतशरीरया । व्याकुलीकुरुषेशश्वद्वृथैवेर्ष्यायसेहिमाम् दृष्टाप्रतिक्रियातस्यक्रियतेयाऽधुनामया । इत्युक्त्वेशोनिषण्णस्तांपार्श्वदेशेन्यवेशयत् गौरीं स्वकीय एवाङ्गे गूहमानामिव ह्रिया । अङ्गद्वयंतयोरैक्यमगात्प्रेम्णा च लीनयोः अर्थद्वयमिवाऽह्नाय सन्निकर्षोपलम्भतः । अर्धेकर्पूरधवलमर्धे सिन्धूरपाटलम् ॥२१॥ तद्विचित्रमभूदङ्गं शिवयोरेकतां गतम् । अर्धे कुन्तलदामार्धं हारमध्ये तु कुञ्चिका ॥ अङ्गादर्धेन्दुचूडस्य वपुरर्धेन्दुकूलितम् । एकनूपुरताटङ्कपरिहार्यं मनोहरम् ॥२३॥ एकपिङ्गलसध्रीचो गात्रमेकस्तनं बभौ । देव्यै दत्त्वाच धामार्थं वामदेवो जगादताम् अवकाशो रुषो देवि मा भूरतः परंतव । स्तन्यार्थिनं गुहं हित्वा याताऽसितपसेयतः तदपीतस्तनीनाम्ना निवासाऽत्र ममान्तिके । त्वामपीतस्तनींदेवींशोणाद्रीशं च मामपि जनाः सर्वे समाराध्य रमन्तां भोगमोक्षयोः । इयं त्वदंशजा देवी दुर्गामहिषसूदिनी अत्रैव सन्निधत्तां तु मन्त्रसिद्धिप्रदा नृणाम् । खड्गतीर्थमिदंपुण्यंसकृदेवनिमज्जनात् सर्वरोगहरं एसामस्तुसर्वाघनाशनम् । प्रवालगिरिनाथश्च देवोऽयं पापनाशनः ॥२६॥

भक्तिश्रद्धावतां नृणां भूयास्तां भूतये भृशम् । अयं च गौतमो देवित्वदनुग्रहभाजनम्
तपोनुरूपं भजतां लोकेष्वाचन्द्रतारकम् । इमाश्च मातरः सप्त सप्तलोकैकमातरः ॥३१
अद्यप्रभृति कुर्वन्तु सान्निध्यं जगतां श्रियै । शास्तारो भैरवाःक्षेत्रपालका बटुकाअपि
अरुणक्षेत्र एवाऽत्र नित्यं कुर्वन्तु सन्निधिम् । अत्राऽहमरुणक्षेत्रे निवसाम्यरुणाह्वयः

त्वयाऽप्यरुणया देव्या स्थातव्यं करुणार्द्रया ।
ईप्सिनामरुणादेवौ सान्निध्यं कुरुतो यतः ॥ ३४ ॥
तदस्मिन्नरुणक्षेत्रे सुलभाः सर्वसिद्धयः ॥ ३५ ॥
इदं कृतं पर्वतराजपुत्र्या प्रसादनं शोणगिरीश्वरस्य ।
शृणोति यः स द्विषतो विधूय स्वर्गापवर्गौ सुलभावुपेयात् ॥ ३६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे शिवकृतंपार्वतीप्रशंसनवर्णनं
नामैकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशतितमोऽध्यायः

वज्राङ्गदस्यराज्ञोवृत्तान्तवर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

स्वामिन्नित्यशिवानन्दभगवन्नन्दिकेश्वर ।
आह्लादितोऽस्मि शोणेशमाहात्म्यसुधया त्वया ॥ १ ॥

कथंवज्राङ्गदः पाण्ड्यराजः शोणव्यतिक्रमम् । चक्रे कथं तद्भक्त्यैवप्राप्तवान्सम्पदंपुनः
कथंविद्याधराधीशौकान्तिशालिकलाधरौ । दुर्वासःशापनिर्विद्धाववितौशोणशम्भुना

नन्दिकेश्वर उवाच

दीर्घायुष्यत्वसाफल्यं लब्धवांस्त्वं मृकण्डुज । यदियं स्थेयसी भक्तिर्भवतोभूतनायके

वक्ष्ये वज्राङ्गदोदन्तं वृत्तं विद्याभृतोरपि । यतोऽभून्महितो लोके शोणाद्रीश्वरवैभवः
आसीद्वज्राङ्गदोनामपुरापाड्येषुपार्थिवः । आस्ते यस्यभुजस्तम्भेवसुधासालभञ्जिका

धार्मिको न्यायविज्ज्ञाता गम्भीरो दक्षिणः क्षमः ।
शान्तो विनयवान्धीमानेकदारव्रतः कृती ॥ ७ ॥

शिवपूजार्चनरतः श्रीमाञ्छीलवतां वरः । पृथ्वीमासेतुकेदाराच्छशास जितशात्रवः ॥
कदाचिन्मृगयाव्याजात्स चरन्सुतुरङ्गमः । अरुणाचलपर्यन्तं कान्तारं समगाहत ॥
स तत्र बहलामोदं कञ्चित्कस्तूरिकामृगम् । दृष्ट्वा तमन्वक्तुरगं प्रावर्तयत कौतुकात्
स मृगोऽनुद्रुतस्तेन अभितः शोणपर्वतम् । प्रादक्षिण्यात्परीयाय पपात च मनोजवः
ततःस भग्नसारोऽपि राजा जातश्रमश्चरन् । पपात वाहाद्विच्छायः क्षीणपुण्यइवच्युतः
अज्ञातकारणेनैवं मातङ्गेनेव पीडितः । नाज्ञासीत्क्षणमात्मनं राजाग्रहगृहीतवत् ॥
अचिन्तयच्च कोऽयंमे निर्हेतुः सत्त्वविप्लवः । क्वगतः स ह्यकस्मान्मे उपवाह्यस्तुरङ्गमः
इति चिन्ताकुले तस्मिंस्तज्ज्ञानेऽप्यपटीयसि । तडित्तरजटालेव सहसा द्यौरदृश्यत ॥
निरीक्षमाण एवाऽस्मिन्हित्वा तिर्यक्कलेवरम् । तूर्णं तुरङ्गसारङ्गौ खेचरत्वमुपागतौ ।
किरीटिनौ कुण्डलिनौ हारकेयूरधारिणौ । क्षौमान्तरीयोत्तरीयौस्रग्विणौचविरेजतुः
अवोचताञ्च नृपतिमाश्चर्याकृष्टमानसम् । हरन्ताविव दन्तांशुजालैस्त्वस्यार्त्तिजं तमः
राजन्नलं विषादेन शोणाद्रीशप्रभावतः । एतां जानीहि सञ्जातां नवां नौ चेदृशींदशाम्

तदोवाच तयोः किञ्चिदाश्वस्तइव पार्थिवः ।
कृताञ्जलिरभाषिष्ट तावुभौ विनयान्वितः ॥ २० ॥

कौ युवां निर्मितो याभ्यामभिषङ्गोममेदृशः । भद्रौभणतमार्त्तानांत्राणं हि महतांगुणः
इति तेन कृते प्रश्ने तमुवाच कलाधरः । राजानं जनिताश्चर्यं निर्दिष्टः कान्तिशालिना
अवेहि राजन्नावां हि पुरा विद्याधरेश्वरौ । परस्परातिसौहार्दौ वसन्तमदनाविव ॥
एकदा तु सुवर्णाद्रेः पार्श्वे दुर्वाससोमुनेः । तपोवनमगच्छाव मनसोऽपि दुरासदम्

क्रोशेद्धां तपसस्तस्य शिवाराधनसाधनीम् ।
पुष्पोज्ज्वलामपश्याव पुण्यामारामवाटिकाम् ॥ २५ ॥

विनीतावप्यसञ्ज्ञातौ तत्त्वोचितसुधीगणौ । प्राविशाव तदुद्यानं प्रसूनावचयोत्सुकौ ॥
स्थलस्यतस्यसौहार्दात्कान्तिशाल्यतिगर्वितः । सञ्चचारमुहुःपादन्यासैराघट्टयन्महीम् ॥
अहन्तु तत्र पुष्पाणां गन्धातिशयमोहितः । विकस्वरेषु पुष्पेषु न्यस्तहस्तो दुराशयः
ततःशाण्डिल्यमूलस्थोव्याघ्रचर्मासनेस्थितः । दुर्वासास्तपसांराशिर्ज्वलन्निवहुताशनः
अमर्षोत्कर्षनोरन्ध्रस्पन्दमानाधरच्छदः । करालभ्रूकुटीबन्ध ारालितविशालभूः ॥
सरषोऽभूत्तेजसाढ्योधर्मतन्तुरविग्रहः । दहन्निव दृशा पश्यन्नभर्त्संयत नौ मुनिः ॥
आः पापौ प्रच्युताचारौ कौ युवामतिगर्वितौ । ज्वलतः कोपवह्नेर्मेशलभत्वमुपागतौ
तपोवनमिदं मत्कं पावनं भूतभावनम् । पादैर्नस्पृशतः क्वाऽपि सूर्याचन्द्रमसावपि ॥
पुरवैरिसपर्यायाः पर्यायकमिदंवनम् । न स्पन्दतेऽत्रवातोऽपि न लिप्यन्तेऽत्रषट्पदाः ॥
तदेतत्पादसञ्चारैर्दूषयन्नेषपातकी । हयो भवतु भूलोके परवाह्यत्वपीडितः ॥ ३५ ॥
अपरोऽप्ययमत्युग्र पयत्वचलकन्दरे । प्रसूनगन्धलोभाद्यो गन्धसारङ्गतां गतः ॥ ३६ ॥
इति तेनोग्ररोषेण शापवज्रे निपातिते । तत्क्षणाद्विगलद्गर्वावावां तं शरणं गतौ ॥३७
अभिधाय च तं देवमाहिताङ्घ्रिपरिग्रहैः । अमोघ एषत्वच्छापस्तदस्यान्तोनिवेद्यताम्

अथाऽतिदीनमनसावावामालोक्य पार्थिव ! ।
सानुग्रहोऽभून्मुनिराट् कारुण्यादतिशीतलः ॥ ३६ ॥

अभाषतच मैवां भो भवतोःक्वाऽपिदुर्धियोः । शापस्यभवितांशान्तिररुणाद्रेःप्रदक्षिणात्
पुरा खलु पुराराति[illegible]तिष्ठत्कुभांसभाम् । पर्युपास्यतदिक्पालैरिन्द्रोपेन्द्रयमादिभिः
तदा च देवदेवाय नन्दनारण्यदेवता । उपायनीकृतवती फलं किमपि पाटलम् ॥४२॥
बाल्यात्कुतूहलाक्रान्तौ गजाननषडाननौ । पितरं तदयाचेतां लोभनीयतरं फलम् ॥
अथ तावदद्देवस्तनयौ फलतर्षितौ । गोपयित्वा फलं पाणिसम्पुटेन कुमारकौ ॥

इमां समस्तां पृथिवीं लोकालोकेन वेष्टिताम् ।
यो वां प्रदक्षिणीकर्तुं मीष्टे तस्मै ददाम्यहम् ॥ ४५ ॥

इत्युक्ते पार्वतीशेन स्मयमानमुखेन्दुना । स्कन्दः प्रदक्षिणीकर्तुं मेदिनीमुपचक्रमे ॥
लम्बोदरस्तु देवस्य शोणशैलाकृतेः पितुः । प्रदक्षिणं ततः कृत्वापुरस्तादेवतत्क्षणात्

तद्दृष्ट्वा तस्य चातुर्यं हेरम्बाय त्रियम्बकः । फलं वितीर्णवानस्मै प्रणयाघ्रातमस्तकः
अद्यप्रभृति सर्वेषां फलानामधिनायकः । भवेत्यस्मै वरं दत्त्वा ह्येकदन्ताय शङ्करः ॥
बभाषे च सभास्तारान्सर्वानपि सुरासुरान् । प्रसरद्दशनज्योत्स्नाकर्बुरीकृतमन्दिरः

स्थावरोऽयं ममाकारः शोणाद्रिर्योऽस्य भक्तितः ।
प्रदक्षिणां वितनुते स मे सारूप्यभाग्भवेत् ॥ ५१

गिरेः प्रदक्षिणेनाऽस्ययस्यधत्तः पदेरुजम् । स सम्राट् सकलोत्कृष्टंलभतेशाश्वतंपदम्
इतिशासनतः शम्भोःशोणशैलप्रदक्षिणम् । विधायसर्वगीर्वाणालेभिरेस्वंस्वमीप्सितम्
युवामपिमदोद्भूतमालिन्यौशिक्षितौमया । प्रदक्षिणेनशोणाद्रेः शापान्तोवांभविष्यति
तिरश्चोरपि वां सिध्येदरुणाद्रेः प्रदक्षिणा । वज्राङ्गदस्य पाण्ड्यस्य नृपतेरनुबन्धतः

इत्यमर्षणमहर्षिमहाब्धेः शापहालहलशोषितगात्रौ ।
पातितौ बहुलपातकभारात्क्षिप्रमश्वमृगजातिषु जातौ ॥ ५६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धेऽरुणाचलप्रदक्षिणामाहात्म्ये वज्राङ्गद-
वृत्तान्तवर्णनं नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥२२॥

त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

कलाधरकान्तिशालिवृत्तान्तवर्णनम्

कलाधर उवाच

काम्बोजेषु हयो भूत्वा कान्तिशाली सुहृन्मम । अयासीदौपवाह्यत्वं भवतोराजपुङ्गव
अहं च गन्धमृगतांगतः स्वाङ्गप्रसूतिना । सुगन्धिनामदेनाऽस्यसञ्चारं चाऽऽचरंगिरेः

धर्मात्मन्मृगयाव्याजदागतेन त्वयाऽधुना ।
आवां शोणाद्रिनाथस्य प्रापितौ हि प्रदक्षिणाम् ॥३।

वाहारोहणदोषेण तवाऽऽसीदीदृशीदशा । पादप्रचारपुण्येन प्राप्तं नौ प्राक्तनं पदम् ॥
राजेन्द्र ! तव सम्बन्धादस्मात्तिर्यक्त्वबन्धनात् ।
मुक्तावावां स्वकं धाम प्राप्तौ स्वस्त्यस्तु ते सदा ॥ ५ ॥
इत्युदीर्यानजं धाम यियःसन्तंकलाधरम् । कान्तिशालिनं च राजाजगादरचिताञ्जलिः
एवं युवां शोणशैलशङ्करस्य प्रभावतः । शापार्णवं समुत्तीर्णौ कथं मे पुनरुच्छ्रयः
भ्राम्यतीव मम स्वांतमाधाय तदवेक्षणम् । निर्यान्तीव मम प्राणास्तत्रदैवंबलोत्तरम्
कलाधरकान्तिशालिनावूचतुः
अवधारय निस्तारं कथयाव तवाऽऽस्पदम् ॥ ८ ॥
समाहितेन मनसा निर्धूतनिखिलाधिना ॥ ६ ॥
जगत्सर्गस्थितिध्वंसविधानानुग्रहेश्वरे । अरुणाद्रीश्वरे चित्तं निधेहि करुणानिधौ
प्रत्यक्षितं त्वयेदानीमस्य देवस्य वैभवम् । तिरश्चोरावयोरेतदीदृशत्वं वितन्वतः ॥
कुरु प्रदक्षिणां पादचारी मृगमदावृतैः । कल्हारैः पूजयेशानं देवं मृगमदप्रियम् ॥१२॥
यावती तव सम्पत्तिस्तावतीमखिलां विभो । प्रकारगोपुरागारनवीकाराय कल्पय ॥
अचिरादेवसिद्धिस्ते भविष्यति गरीयसी । मनुमान्धातृनाभागभगीरथवदाधिका ॥
नन्दिकेश्वर उवाच
इत्थं निशम्य च तयोर्निजमेव धाम विद्याभृतोः सपदि संश्रुतयोर्नरेन्द्रः ।
निःसंशयेन मनसा निरतस्तदानीं भक्तिं बबन्ध भगवत्यरुणाद्रिनाथे ॥१५
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे कलाधरकान्तिशालिवृत्तान्तवर्णनं नाम
त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

स्वपुत्रायराज्यंसमर्प्यशिवभक्तोवज्राङ्गदराजासद्गतिंजगामेतिवर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

भगवन्भवमाहात्म्यरत्नाकरसुधाकरम् । नन्दीश चित्रं चारित्रं श्रुतं विद्याभृतोर्द्वयोः
कदा वज्राङ्गदः सिद्धः कथं देवमपूजयत् । कथं चान्वग्रहात्प्रह्वं देवस्तमरुणेश्वरः ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

निवर्त्तनेच्छां हित्वाऽथ नृपो निजपुरं प्रति । तस्यैव पादपर्यन्तेस्वस्य वासमरोचयत्
अथाऽस्य महती सेना वाहमार्गानुसारिणी । प्राप्ता शताङ्गमातङ्गतुरङ्गभटसङ्कुला ॥
समदृश्यत भूपालस्तादृशो धैर्यसागरः । पुरोधोमन्त्रिसामन्तसेनापतिसुहृत्तमैः ॥
ततस्तामागतां सेनामवनीपतिराद्गतः । अरुणाद्रेश्च सीमाया बहिरेव न्यवेशयत् ॥
स्वकीयमखिलंकोशंदेशानपिमहाफलान् । शोणाद्रिनाथपूजायैकल्पयामासभक्तिमान् ॥
गौतमस्याऽऽश्रमाभ्याशेस्वयंकृततपोवनः । पुरोधोक्तः ससचिवः शिवार्चनरतोऽभवत्
रत्नाङ्गदाख्यं तनयं स्थापयित्वा निजे पदे । तत्प्रेषितैरपर्याप्तैः शोणेशं पर्यतर्पयत् ॥
परितः शोणशैलस्य परिपूर्णजलाशयान् । अग्रहारान्बहुफलान्ब्राह्मणेभ्योऽतिसृष्टवान्
तेजसाऽरुणनाथस्य ज्वलनस्तम्भरूपिणः ।
धन्वप्रायेऽपि देशेऽस्मिन्दीर्घिकाः शतशो व्यधात् ॥ ११ ॥
सौन्दर्यशालिनीरात्मपरिवारवराङ्गनाः । सेवार्थं शोणनाथस्य दत्तवान्दीर्घदर्शनः ॥१२
अथागतेनाऽगस्त्येन लोपामुद्रासखेन सः । अभ्यनन्द्यत शोणाद्रिनाथपूजापरायणः ॥
प्रत्यहं नवतीर्थाख्ये सरसि स्नानमाचरन् । पापनाशप्रवालेशौ प्रयतः पर्यपूजयत् ॥
महिषासुरसंहारकारिणीं मानवेश्वरः । नित्यमाराधयामास दुर्गां दुर्गार्तिहारिणीम्
प्रतिक्षणं ब्रह्मविष्णुपूज्यस्य लिङ्गरूपिणः । आदिदेवस्य विविधाः सपर्याःपर्यकल्पयत्
प्रत्युषस्युत्थितः स्नातः पादाभ्यामेवपार्थिवः। जपन्पञ्चाक्षरीमन्त्रमकार्षीत्त्रिप्रदक्षिणाम्
पौर्णमास्यांस कार्तिक्यां पार्वतीवल्लभप्रियाम् । महादीपोत्सवं चक्रे महितं भुवनत्रये
सुगन्धसारकह्लारकर्पूरजलपूरितैः । सहस्रैःस्वर्णकुम्भानामभ्यषिञ्चत्त्रियम्बकम् ॥१६॥

प्रतिमासध्वजारोहपूर्वं तीर्थोत्सवादिकम् । त्रैलोक्याभ्यर्हितं चक्रे रथारोहंमहोत्सवम्
अङ्गं प्रदक्षिणं चाऽस्य विदधे विशदाशयः । योजनत्रितयायामव्यापिनः शोणभूभृतः
अरुणाचलनाथेति करुणामृतसागरः । अरुणाम्बासनाथेति तुष्टाव च मुहुर्मुहुः ॥२२॥
संलिप्य विधिधैर्द्रव्यैर्नित्यं पञ्चामृतादिभिः। आनर्च्च यद्‌गन्धसारपङ्कैः कर्पूरपाण्डुरैः
अपूजयत कल्हारैः स्रवन्मृगमदद्रवैः । प्रातरारभ्यशोणाद्रिनायकं गणरूपिणम् ॥२४॥
इतिवर्षत्रयं तस्य वासिनो वरिवस्यया । अरुणाद्रीशवस्तुष्टः प्रत्यक्षत्वमगाहत ॥२५॥
नीहाराचलसङ्काशमारूढो वृषपुङ्गवम् । अन्वगासीनया देव्याकृतगाढोपगूहनः ॥२६॥
ब्रह्मर्षिभिर्वसिष्ठाद्यैर्नारदाद्यैर्महर्षिभिः । गणैर्निकुम्भकुम्भाद्यैः क्रियमाणजयस्तुतिः ॥
करुणासिन्धुकल्लोलैः कमलावासवेश्मभिः । कटाक्षपातैर्जगतां कालुष्यमिव वारयन्
दृष्ट्वा च देवदेवं तमष्टाङ्गं न्यस्य भूतले । प्रणनाम परं हृष्टो वज्राङ्गदमहीपतिः ।२६॥
व्यज्ञापयच्च भूपालो मौलीकृतशताञ्जलिः । क्षालयन्निव दन्तांशुजालैस्तत्पादपङ्कजे ॥

वज्राङ्गद उवाच

देवेश यदहं मोहाद्‌बहुपातकसञ्चयम् । अचारिषं स एकोऽयंक्षम्यतांमेव्यतिक्रमः ॥
इतिवादिनमत्यन्तंदीनमेव दयानिधिः । जगाद जगतीनाथो देवः शोणाचलेश्वरः ॥

श्रीमहेश्वर उवाच

मा भैषीर्वत्स भद्रं ते सन्त्यष्टौ ममसूर्तयः । ताःसर्वाः सर्वजन्तूनामत्यर्थंपरिकल्पिताः
पुरापुरन्दरस्त्वं हि कैलासशिखरेस्थितम् । गर्वितोमामवामंस्थाः स्तम्भितश्चतदामया
क्षणं गलितगर्वस्त्वं स्तम्भनाव्रीडितस्तदा । अयाचिष्ठाः शिवज्ञानमखिलैश्वर्यकारणम्
आदिष्टस्त्वं मया वज्रिन्नवतीर्याऽवनि भवान् ।
राजा वज्राङ्गदो भूत्वा लप्स्यसे मत्कृपामिति ॥ ३६ ॥

जातं ततःप्रभावेणक्षेत्रमेतन्मदास्पदम् । शिक्षितोऽतीवमुग्धस्त्वंभक्तोऽसिच परं मयि
अधुनाऽतिसपर्याभिस्त्वत्कृताभिरहर्निशम् ।परितुष्टोऽस्म्यहंराजन्नतस्त्वांबोधयाम्यहाम्
खंवायुरनलो वारि भूः सूर्यशशिनौ पुमान् । इतिमन्मूर्तिभिर्विश्वंभासतेसचराचरम्
कालोहिकालयाम्यर्थान्सत्त्वानध्वनएवच। तत्त्वातीतःशिवश्चाऽहंनमत्तोऽस्तीहकिञ्चन

अपर्यन्तचिदानन्दसिन्धोर्मे केचिदूर्मयः । वेधोमुकुन्दरुद्रेन्द्रमुखानाहुरुदित्वराः ॥४१॥
वाणीलक्ष्मीक्षमाश्रद्धाप्रज्ञास्वाहास्वधादयः । असङ्ख्येय महाशक्तेमम विसृष्टिशक्तयः ॥
इयं मम महाशक्तिर्गौरी माया जगत्प्रसूः ।
अनयाऽऽच्छाद्यते विश्वं शश्वद्विस्तार्यतेऽपि च ॥ ४३ ॥

शक्त्याऽनयान्वितःसर्गरक्षासंहृतिविभ्रमः । विचित्रमेतत्पश्यामि जगच्चित्रंनिजेच्छया
अपवाहितमोहस्त्वं महिम्ना मे विचारय । आत्मानमविभिन्नं मे तरङ्गमिव वारिधेः
ततोमद्रूपशालिन्याआधिपत्यंक्षितेर्गतः । मत्प्रसादेन राजेन्द्रभुङ्क्ष्वभोगान्यथासुखम्
पुनः पुरन्दरत्वेन भुक्तदिव्यसुखश्चिरम् । मदेकरूपतां राजन्निश्चयत्त्वमवाप्स्यसि ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

इत्युक्त्वाऽन्तर्हिते देवे राजा वज्राङ्गदःकृती । शोणेशं पूजयन्नेवसर्वान्भोगानवाप्तवान्
इत्थं ते कथितं साधोशिवभक्तविजृम्भणम् । प्रदक्षिणाफलंचैवशोणशैलस्यशाश्वतम्
किं वाचां विस्तरेणाऽत्र शोणशैलप्रदक्षिणा । महतामश्वमेधानां शतादपि विशिष्यते
विषुवायनसंक्रान्तिव्यतीपातादिपर्वसु । प्रदक्षिणाच्छोणगिरेरसंख्येये फलं लभेत्
न क्षेत्रमरुणादस्तिनास्तिदेवोऽरुणेश्वरात् । नापि प्रदक्षिणादन्यद्विद्यतेऽभ्यधिकं तपः
इति कथयति नन्दिकेश्वरेऽस्मिन्पुलकितसर्ववपुर्मृकण्डुपुत्रः ।
मुहुरधिगतहर्षबाष्पवृष्टिर्महति निमग्न इवाऽभवत्सुधाब्धौ ॥ ५३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे वज्राङ्गदसद्गतिवर्णनंनाम
चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥

॥ इत्यरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धः समाप्तः ॥

इत्यरुणाचलमाहात्म्यं सम्पूर्णम्

इति प्रथमं माहेश्वरखण्डं सम्पूर्णम्

शुभम्भूयात्

———